

# HÍRES ZEMPLÉNIÉK

MÁSODIK SOROZAT

ÍRTA

VICZMÁNDY TAMÁS

B U D A P E S T 1936

## VICZMÁNDY TAMÁS EGYÉB MUNKÁI:

A Viczmándy-család története, (Franklin t.) 1915.

Színművek. (Lampel R.) 1916.

A gyarmatokról. (A Bpesti hírlap nyomdája) 1919.

Az én őseim. (Egyetemi nyomda) 1931.

Híres zempléniek. Első sorozat, A Ráskayak és Butkayak. — Deregnyei Galambos Ferenc. — Kossuth. — Ifjabb grófi Andrassy Gyula, — A költő Szemere Miklós. (Sárkány-nyomda) 1934,

A szerző kiadása.

Sárkány Nyomda R. T. Budapest, VI., Horn Ede-utca 9.  
Igazgatók: Dr. Wessely Antal és Wessely József.

## TARTÁLOM.

1. Rákóczitól Rodostóig.....	5
2. Gróf Szirmay István.....	35
3. Szent-Ivány Vince .....	49
4. Sárosy Gyula Zemplénben .....	63
5. Darmay Viktor.....	75

**RÁKÓCZTÓL RODOSTÓIG ...**

„A szerencse kereken jár: hamar fordul.”  
II. Rákóczy György.

Szirmay Antal és Wertner Mór szerint úgy 1200 körül már bizonyosan Zemplénben élt a Bogát-Radván nemzetség, amelyből — több más előkelő családdal együtt — a Rákóczyak később nagyírú, fényes és nevezetes családja is származott.

Csakhogy bár 1250-ben már birtokosok ősi fészkeikben: a Nagymihály és Sztárával határos Rákóczon és Alsó-Körtvélyesen, a Hunyadyak korában pedig van már Zemplénben vagy tíz rész jöszáguk is: szereplésük mégiscsak lassan indul meg, mert azon a vidéken abban az időben a Drugethek, Perényiek, Palóczyak, Nagymihályiak, Uporyak és a Gutkeled-nemzetség vitték a vezetőszerepet és a kisebb családoknak — mint amilyenek akkor a Rákóczyak is voltak — nehéz dolog volt ott érvényesülni.

Végre 1500 körül egy Rákóczy — és pedig Mihály — rájön arra, hogy egy házassággal azon is lehet segíteni és elveszi Drugeth Évának a leányát: Zbugyay Zsófiát és a Rákóczyak emelkedése mintha megindulna ...

Közvetlenül a mohácsi vész előtt (1525-ben) már négy Rákóczy (Ferenc, György, Lajos és Márton) udvarnok van a II. Lajos király udvarában,<sup>1</sup> és a mohácsi csata meghozza az első zempléni alispánt is nekik: Rákóczy György személyében, aki a csatában elesett Ráskay Györgynek a székébe ül belé.<sup>2</sup>

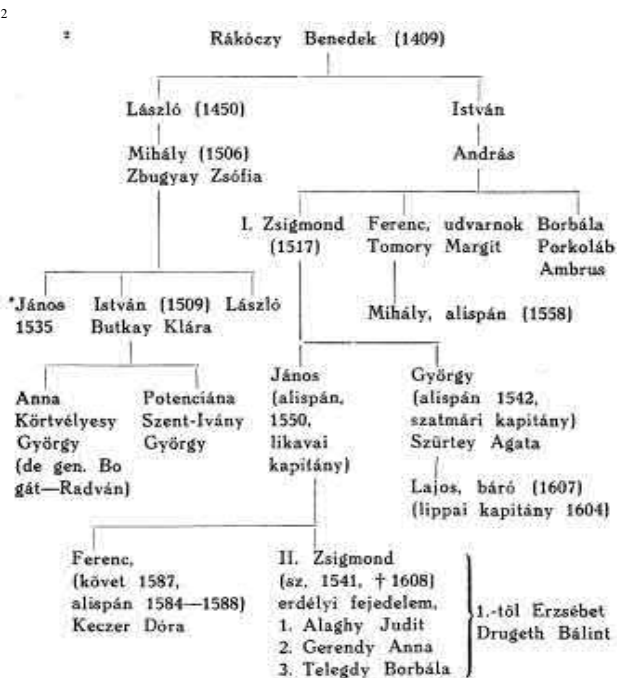
És mintha már akkor érezték volna, hogy egyszer, valamikor szük lesz majd nekik Zemplén: 1517-ben Rá-

<sup>1</sup>L. Fogel József „II. Lajos udvara”,

kóczy Zsigmond Abaúj megyében: Felsővadászon is szerez birtokot egy szép, boltozatos emeletes kastéllyal, az ő testvére: Ferenc pedig ott is házasodik, elveszi a „büszke vezér” Tomory Pálnak egy unokahúgát és ennek a fia Mihály: abaúji alispán lesz. (1558)

Abban a nagy, érdekes, majd világraszóló játszmában, amelyet ezentúl a Rákóczyak a hatalomért és dicsőségért folytatnak, ezek voltak úgyszólván a kísérleti lépések.

De az elsőségért még sokáig kellett küzdeniök, mert igaz ugyan, hogy „felsővadászi” Rákóczy Zsigmondnak már mindakét fia alispán, és pedig — mert mindenütt jó. de legjobb otthon — Zemplénben és ráadásul az egyik:



György (Felsővadász ura) szatmári, — a másik: János likavai várkapitány, — de a döntő sikereket csak a következő nemzedék, Györgynek a fia: Lajos és főleg Jánosnak a fiai: Ferenc és — a nevét külön ki kell emelni — Zsigmond tudják biztosítani.

Lajos érdekes ember: a Rákóczyak tűnő, ritka példányai közül: katolikus és királyhű mindhalálig, — még a rosszemlékű Bástának is alvezére, lippai kapitány (1604) és báróvá is lesz, (1607.) A „Sárospataki magyar Krónika” természetesen haragszik rá és így emlékezik meg róla: „Anno 1601» Szent Bertalan napján: pénteken Básta György a németekkel Mihály vajdát a maga sátorában meglövéldözteti. Rákóczy Lajost nyakon vágják, kicsinyben múlt, hogy fejét nem vették.” A nyakonvágást — Istvánfy szerint — úgy kell érteni, hogy Rákóczy Lajoson négy sebet ejtettek, amelyek közül egy: a gégeje alatt veszelés volt.

Tekintélyes ember volt Zemplénben Ferenc is, nemcsak azért, mert követ (1587) és alispán is volt (1584—87), de mert q,már a gazdag Rákóczyak közé tartozott: 97 jobbágyi bírt.

Messze felülmulta őt azonban a testvére: Zsigmond, aki az erdélyi fejedelmi ház megalapítója lett.<sup>3</sup>

Úgy kezdi, hogy Perényi Gábornál apród Patakon, nem is sejtve az isteni gondviselés csodálatos rendelkezését, hogy annak a pompás pataki uradalomnak az ura valamikor az ő fia: I. Rákóczy György lesz ...

Apród korában barátja lesz a dúsgazdag Mágócsy Andrásnak és amikor Perényi Gábor meghal (1567), megkezdí katonai pályáját.

Amikor későbben (1588) egri kapitány, hadi tetteit már meg is éneklí az egykorú Tardi György:<sup>4</sup>

<sup>3</sup> Az idevonatkozó adatokat l. Szilágyi S.: „A Rákóczyak kora Jirdélyben”.

<sup>4</sup>L. Décesy L. „Tinódy Sebestyén”,

„Az Úristen parancsolta angyalainak,  
MenjeteK el Egörben, a Rákóczynak  
Mondjátok meg, mint az én hú szolgámnak,  
Üljön hamar hátára fel lovának.”

Hát ő felült a lovára és szétverte Szikszónál a törököt és egyúttal Zemplén vármegyét is megmentette tőle, aminek az elismeréséül Zemplén különböző jókkal, többek között 4 hordó finom borral, 25 köböl búzával, 30 köböl zabbal és 150 tyúkkal ajándékozta meg a jó Rákóczyt.<sup>5</sup>

És verte a törököt 1593. és 1594-ben is Rimaszombat,, Fülek és Hatvan bevételénél.<sup>6</sup>

A király régóta figyelemmel kísérte az ő hadi sikereit és báróvá tette (1592), hiszen már akkor Heves és Borsod vármegye főispánja is volt.

De mindez az ő sikereinek csak egyik és nem is a nagyobb része volt.

„A vagyon: hatalom”, mondja Macaulay, de ezt az igazságot előtte Rákóczy már régen tudta, és a vagyont meg is szerezte.

1590 körül meghal az ő ifjúkori barátja: Mágócsy András, és két fiának a gyámjává teszi és ő siet az özvegyet: Alaghy Juditot feleségül venni.

így jut — 1598-ban királyi jóváhagyással — nagy uradalmakhoz Zemplénben, ahol nem kevesebb, mint 725 jobbágyaak az ura (főleg Tályán, Mádon, Szerencsen, Megyaszón, de Tarcalon, Hernádnémetiben, Ónodon, Zomboron és Parnón is) és Szerencset választja lakóhelyül.

De nemsokára neki már ez is kevés: 1601-ben megveszi Sárosban a makovicai uradalmat és oda megy lakni.

így lett dúsgazdag és hatalmas ember.

Alaghy Judit korán meghalt és csak egy leánygyermeket szült neki, aki később a nevezetes Drugeth Bálint feleségévé lett.

<sup>5</sup> L. Adalékok Zemplénvm. történetéhez.

<sup>6</sup> L. Szalay L. „Magyarorsz. tört.



Ezzel a vejével később meggyült a baja.

Amikor 1604-ben az országgyűlés által hozott, 21 cikk-ből álló törvényt Rudolf király a maga részéről egy 22. törvénycikkkel megtoldotta: Bocskay István egy fegyveres felkelés élére állott.

A király eljárását két szempontból kifogásolták. Először is — úgy mondták — törvényellenes volt egy törvénycikket az országgyűlés hozzájárulása nélkül, egyoldalúan a törvénybe felvenni, — másodszor pedig az a törvénycikk sérelmes is volt, mert benne a király a vallás szabad gyakorlatát megtiltotta és a katolikus vallást uralkodó vallásnak jelentette ki.

A király mellett azonban sok enyhítő körülményt lehetett volna felhozni. Mindenekelőtt: a törvénycikk betoldásához hasonló esetek már azelőtt is előfordultak\* Károlyi Árpád történetíró is elismeri, hogy a XVI. század második felében alkotott törvények a királyi szentesítés által gyakran módosultak.<sup>7</sup>

Ez az 1604-í 22. t. cikk tehát — legalább elvben — nem volt egészen újdonság.

Hogy pedig a király a vallásszabadságot megtagadta: az akkor egész Európában nem volt szokatlan, hiszen Erzsébet angol királynő még azt sem engedte meg az országgyűlésnek, hogy a vallási kérdésekhez egyáltalán hozzászóljon.

Különben is annak a 22. t. cikknek az értelmi szerzője — amint azt Ipolyi Arnold megállapította — nemis Rudolf király, hanem Forgách Ferenc primás és kancellár volt.

És ezeknek az enyhítő körülményeknek a legteteje, hogy — mint Károlyi Árpád is mondja — „a tágaslátókörű, nagyműveltségű, tudományért lelkesülő király egy lassan fejlődő korban szenvedett,” Szádeczky szerint pedig be-tegsége már-már az elmezavarral volt határos,<sup>8</sup> ennél fogva

<sup>7</sup> L. Károlyi Á. „Bocskay és a bécsi béke”.

<sup>8</sup> L. Szádeczky: „Mihály havasalföldi vajda”.

abban az időben már semmiféle hibás kormányzati cselekedet miatt sem volt kárhoztatható.

Bocskay azonban nem keresett enyhítő körülményeket, hanem fegyvert fogott és vele ment az addig királyhú, de protestáns báró Rákóczy Zsigmond is.

Bocskay — már mint megválasztott erdélyi fejedelem — 1605 áprilisában éppen Rákóczy szerencsi várába hívta össze a felsőmagyarországi országgyűlést, ahová eljött a 25 éves Bethlen Gábor is, maga Rákóczy Zsigmond pedig már új lakóhelyéről: a Makovicáról érkezett meg és Bocskayt Erdélybe is elkísérte, ahol őt a rendek Erdély kormányzójává választották, mert Bocskay fejedelem, mint Magyarország kormányzója is, Kassát választotta székhelyül, ennél fogva őt Erdélyben helyettesíteni kellett.

A már öreg, köszvényes Rákóczynak azonban, aki akkor már harmadik feleségével: Telegdy Borbálával élt, a sors még nagyobb szerepet szánt. Bocskay nemsokára (1606. december 29-én) meghal és az erdélyi fejedelem-ségre az egyik jelölt: Rákóczy lesz.

És a másik?... éppen az ő veje: Drugeth Bálint, Zemplén és Máramaros vármegye örökös főispánja, akit a végrendeletében maga Bocskay jelölt ki.

Csakhogy 1607. február 8-án Rákóczyt közfelkiáltással választották fejedelemmé és ő mentegetődött ugyan, de alighanem szívesen ült be a fejedelmi székbe...

Az ő unokatestvére: a királyhú báró Rákóczy Lajos természetesen az ő pártján volt és pártfogolta őt a király előtt is, amit Drugeth Bálint is tudomásul vett, mert ezt írta: „Rákóczy Lajos ... mi ellenünk járó dologban sétal.”

Drugeth azután visszalépett és helyette Báthory Gábor próbált szerencsét.

Rákóczy pártján volt a király, de a porta nem volt vele, ezért egy esztendei vajúdas után, roskadozó egészsége tudatában is, lemondott és nemsokára születése helyén: Felsővadászon meg is halt. (f 1608 végén.) Özvegye hazavitte Szerencsre és ott eltemette, ő maga pedig később szintén Zemplénbe: Parnóra jött lakni.

## Így indult a fejedelmi Rákóczy-ház ...

\*

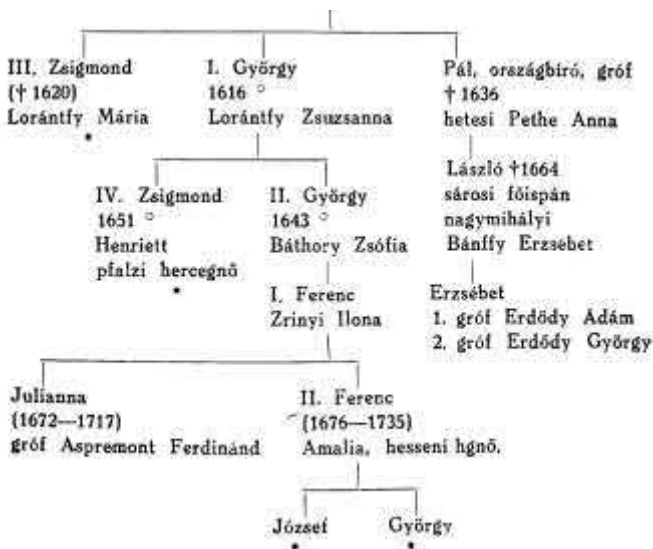
Csakhogy ennek a fejedelmi háznak a folytonosságában mindjárt támadt egy meglehetősen hosszú hézag.

Rákóczy Zsigmondnak a második feleségétől: Gerendy Annától három fia maradt ugyan: György, Zsigmond és Pál,<sup>9</sup> de azok apjuk halálakor még kiskorúak voltak, Rákóczy Lajosnak a gyámkodása alatt és róluk az erdélyi fejedelmi széken egyelőre szó sem lehetett.

A legidősebb fiú: báró Rákóczy György Szerencsen iskolázik, de 1615-ben már Borsod megye főispánja és — mint ő hivatali esküjében maga mondta — „császár urunk ónodi főkapitánya.”

Éppen abban az időben halt meg egy előkelő zempléni úr: Lorántfy Mihály († 1614), akinek első feleségétől: a Gutkeled-nemzetségből származott Zeleméry Borbálától

<sup>8</sup> II. Rákóczy Zsigmond, erdélyi fejedelem (szül. 1544, † 1608)  
2-ik felesége: Gerendy Anna

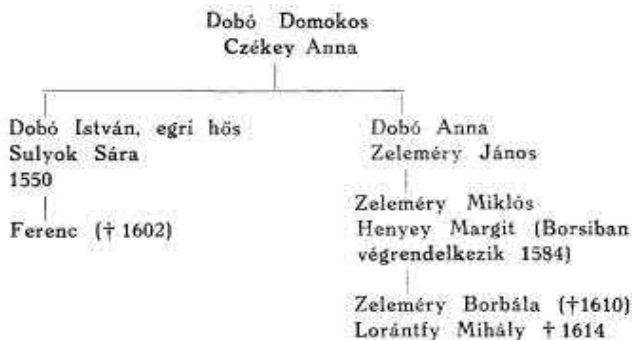


(† 1610) két dúsgazdag lánya maradt: Zsuzsanna és Mária,<sup>10</sup> akik a hajdan Perényi Gábort, majd Dobó Ferencet uraló zempléni pataki uradalmon<sup>11</sup> és a Zeleméry-családot illető Borsin kívül Lednice és Csetnek urai is voltak.

Rákóczy György természetesen ismerte ezeket a jóformán szomszédbeli lányokat (a mostohaanyjuk Andrassy Kata volt), közülök az idősbik: Zsuzsanna mindenképen tetszett neki, mert nála „szebb, okosabb, gazdagabb és dicséretreméltóbb személyt” sohasem látott: nem sokat tévőzött tehát, hanem hamarosan feleségül vette. (1616.)

*Lorántfy Zsuzsanna névalírása.*

Györgynek az egyik öccse: Zsigmond, nem akart hátrább maradni a bátyjánál: 1620-ban elvette a másik Lorántfy-lányt Máriát, (az esküvőjére Patakra még Bethlen Gábor erdélyi fejedelem is elment,) csak hogy úgy ő, mint



<sup>1</sup> A pataki uradalomhoz tartozott: Nagy- és Kispaták, Újhely, Csarnahó, Ardó, Petrahó, Kistoronya, Tolcsva, Erdőbénye, Kisbénye, Bodrogkeresztúr, a nagytoronyai és vámosúj falusi részirtokkal.

a felesége csakhamar meghalt és az egész óriási Zeleméry-Lorántfy-vagyon a Rákóczy György feleségére szállt. (Másik öccse: Pál szintén jól házasodott, elvette hetesi Pethe László és Kapy Anna leányát Annát és vele a kistapolcsányi uradalmat kapta.)

Rákóczy György most már a leggazdagabb és leghatalmasabb főúr egész Felső-Magyarországon és mint egyedüli birtokos, ott lakik Patakon, amely — Petőfi szerint — „szent város, a magyar forradalmak oroszlánbarlangja.”

Bizony abban az időben is olyan oroszlánbarlang-féle lehetett az, hiszen a 30 éves háború kezdetén — amint Szilágyi Sándor is mondja — a felsőmagyarországi ellenzéknek Rákóczy György volt a vezére és Patak a központja. A katolikus és protestáns rendek gyűlöltek egymást és Patakon a protestánsok vidám lakomák és vadászatok álarca alatt titkos politikai terveket kovácsoltak.

1619-ben Bethlen Gábor közölte Rákóczyval, hogy fegyvert fog és még ugyanazon évben (szeptember 18-án) személyesen is eljött Patakra, aminek az öröme Rákóczy nagy lakomát csapott, hiszen Bethlen — amint Beöthy Ákos is feljegyezte — szívesen megitta a jófajta bort ...

Azután együtt mentek Kassára, ahol az országgyűlés Rákóczyt Felső-Magyarország generálisává tette.

De Rákóczynak, mint hadvezérnek az első fellépése balul ütött ki: Drugeth György zempléni főispán a király részére lengyel segítséget hozott és Rákóczyt Homonnánál megkergette. Nagyobb baj volt Bethlenre nézve, amikor később II. Ferdinánd király hadai a fehérhegyi csatában a protestáns szövetségeseket megverték.

Később, az 1623-i hadakozásban — mondja Horváth Mihály — már elhagyták Bethlent a magyarországi hívei, mert észrevették, hogy őt csak a nagyravágás vezeti.

Annyi bizonyos, hogy Rákóczy, akinek volt mit féltennie, maga is gondolkodóba eshetett.

Maga Bethlen is gúnyosan panaszkodott, hogy „a nagy fervor nagy hirtelen megváltozék . . . mindnyájan elha-

gyának . . . Legelőször is Rákóczy György uram jöve haza: feleségének feje fájására.”<sup>3</sup>

Igaz, hogy Bethlen 1626-ban Rákóczyt Brandenburg Katalinért Boroszlóba is elküldte, és magát ott a jelképes házasságnál vele helyettesítette, de mégis neheztelt rá, mert 1627-ben is ezt írta neki: „Kegyelmed császár ellen mi tudunkra semmit nem cselekedett... ő Felsége armadájának opponálására fegyvert foghatott volna: vesztég ülésivei hátul nézte.”<sup>3</sup>

De Rákóczy minden eshetőségre nézve jól számított: Bethlen még férfikora javában meghal (f 1629) és Bethlen István amikor látta, hogy ő maga nem lehet fejedelem: fiát és vejét 850 lovassal Rákóczyhoz küldte Patakra, hogy jöjjön elfoglalni a fejedelmi széket.

Rákóczy eleinte zavarban van, mert „ő magyar király alattvalója, hogyan fogadja el a fejedelemséget annak híre és tudta nélkül?” de azután — a szultán hívására — 1630. december 1-én mégis fejedelemmé választatja magát, amire Lorántfy Zsuzsanna „estig lőtette az örömet Patakon”.

Hát ez öröm is volt a Rákóczyaknak, de az volt-e Pataknak? Rákóczyék már 14 év óta laktak ott és sokat, nagyon sokat tettek érte. Most elmennek, ki tudja: hogy lesz, mint lesz?...

Patak mindig dédelgetett kedvence volt Lorántfy Zsuzsannának. Az ottani iskolában azelőtt mindössze egy-két tanító tanított: Rákóczyék tetemesen kibővítették az iskolát, mert 3—4 vezető tanárt és kezük alatt még osztálytanítókat is alkalmaztak. Persze ezt önzésből is tették, két fiók: György és Zsigmond ott születtek, azokat ott akarták felnevelni, s amíg Patakon voltak, ott is taníttatták. Prónay Mátyásnak jutott a szerencse őket az írás és olvasás mesterségébe és az akkor nélkülözhetetlen latin nyelv elemeibe bevezetni.<sup>3</sup>

Amikor Rákóczyék, most már a fejedelmi család, elmentek Patakról Gyulafehérvárra, természetesen megszűnt a gyermekek pataki neveltetése, de — szerencsére — nem

szűnt meg Pataknak a dédelgetése. I. Rákóczy György jó gazda és számító fejű ember volt, jószágainak pedig se szeri, se száma: Erdélyben sok kincset gyűjtött és azt mind Patakra küldte. (Ezért lett Erdélyben közmondással: „Patak vitte el a pénzünket.”)<sup>12</sup>

A pataki vár Vöröstornyában volt a Rákóczyak házi kincstára, ahol bivalybőrből készült zsákokban és pléh-hordókból voltak elhelyezve az arany és ezüst készletek.<sup>5</sup> A márvánnyal kirakott és szőnyegekkel borított fényes termekben sok műkincs is volt. És megindult ott a könyvgyűjtés is, hiszen amikor Rákóczy a Bethlen második feleségéért Németországban járt: Boroszlón könyveket is vásárolt a maga részére, későbbben a kisebbik fia: Zsigmond nagy könyvedvelő és könyvgyűjtő volt, Lorántfy Zsuzsanna pedig szintén lelkesedett a tudományért és — Bethlen példája után — nem tudott megelni legalább egy biblia nélkül...

I. Rákóczy Györgynek a fejedelmi székfoglalása nem ment egészen könnyen. — Pázmány Péter primás ugyan „türelmetlen katolikus” létére szívesen látta őt, a „türelmetlen protestáns” a fejedelmi széken, mert az volt a nézete, hogy egy különálló Erdélyre szükség volt, különben „a magyarnak a gallérja alá pökik a német.”

Eszterházy Miklós nádor ellenben már hivatalánál fogva sem gondolkozhatott így. „Nem hagyom — mondta — megtollasodni repülésig, hanem míglen csak pelyhes: addig előzöm meg.”<sup>13</sup>

Ennek ellenére Rákóczy mégis megtollasodott, pedig maga Erdély is kétféleképpen gondolkozott: a katolikusok Erdélyt tekintették a főakadálynak — amint az is volt — hogy Magyarország a török iga alól fel nem szabadult, — a protestánsok ellenben azt hitték, hogy a katolikusok győzelme egyenlő volna magával a Habsburgok abszolutizmusával.<sup>14</sup> (De a török beavatkozást a fejedelemnek, sőt a fe-

<sup>12</sup> L. Betlen Imre: „II. Rákóczy Gy. kora”.

<sup>13</sup> L. Zsilinszky M.: „A magyarhoni prot. egyh. története”.

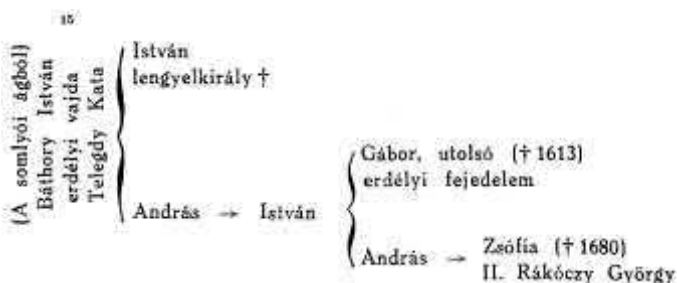
<sup>14</sup> L. Szilágyi S.: „Rákóczy Zsigmond”.

jedelem feleségének a választásába és a háború és béke fellett való rendelkezésbe, a szultán által megszabott adózást stb.: szóval a török abszolútizmust nyugodtan eltűrték.) Eszterházy fegyveres fellépésének Rákóczy hadai Tokaj mellett: Rakamaznál diadalmasan állottak ellen és Rákóczy addig bírt óriási uradalmaihoz 200.000 forintért még a munkácsi uradalmat is megkapta (1633), amelynek a várát sietett francia mérnökök tervei szerint megerősíteni. (A birtokszerzés terén ő egyébként sem volt szerény: a Bethlen által a gyulafehérvári főiskolának adományozott tokaji szőlőket magának tartotta meg.)

Rákóczyt egy hatalmas párt otthon: Erdélyben is meg akarta buktatni, később a törökkel támadtak nehézségei, de végül mégiscsak sikerült a fejedelmi székét biztosítania.

Idősebbik fiát: Györgyöt már egyenesen trónörökösnek nevelte. 1640-ben neki adta a Zólyomy Dávidtól hűlenség címén elvett birtokok egy részét (Székelyhidat, Diószegyet, Sólyom-Kövért, Élesdet). — kisebbik fiának: Zsigmondnak pedig oda adományozta Zólyomy többi birtokait (Gyalu várát és Kolosmonostort), s ráadásul Görgény várát, amelynek azelőtt a magvaszakadt Kovasoczy kancellár volt a birtokosa.<sup>12</sup>

De ezzel a Rákóczyak még ki nem fáradtak a birtokszerzésben. Ifjabb Rákóczy György már 22 éves korában (1643) feleségül vette a szép, de még csak 15 esztendőös Báthory Zsófiát,<sup>15</sup> aki somlyói Báthory István lengyel király testvérének: Andrásnak szépunokája volt és nemcsak Som-





lyót bírta, ahol férjével az ismeretsége kezdődött és ahol a mézesheteket is töltötte, hanem nagybátyja: Báthory Gábor erdélyi fejedelem után megörökölte a Báthoryak már előbb kihalt ecsedi ágának gyönyörű ecsedi uradalmát is. (Ehhez tartoztak: Tasnád, Kisfalud, Cseg, Szarvad, Úszató, Balázsháza és egyebek is.)

Ment hát minden mint a karikacsapás, talán mindössze egy kis újabb hadidicsőség hiányzott még...

Hogy legyen abból is: I. Rákóczy György a svédekkel és franciákkal szövetséget kötött és amikor a portán megkapta az engedélyt, fegyvert fogott, A linzi békekötés következtében Rákóczy nemcsak hét felsőmagyarországi vármegye urává lett, de magánvagyonát is ismét néhány szép zempléni és abaúji birtokkal (Tokaj, Tarczallal, Regéczczel és a tokaji hét szőlővel) gyarapította.

Ezeknek az állhatatos sikereknek igazán csak a halál tudta végét vetni, (f 1648.) ő maga méltán írta a végrendeletében: „Áldom az Isten szent nevét, aki eleimet kicsinyből nagyra emelte és engem... külső jókkal annyira megáldott, hogy azt nemzetségeim közül ez ideig senkivel nem cselekedte ...”

És most Patakra újra visszajöttek az elmúlt szép idők: régi úrnője Lorántfy Zsuzsanna kedvenc kisebbik fiával Zsigmonddal oda visszaköltözött. Mednyánszky Jónás volt a főudvar mesterük, Klobusiczky András az uradalmi főigazgató és a sok főbe járó között bizonyosan a legnevezetesebb: Szemere Pál.

Ebben az időben nagyobbították és szépítették meg olasz mesterek által a pataki, tokaji és munkácsi várat, ahová még falfestmények is kerültek.

Patakra most már igazán nem kellett semmi más, mint egy — fiatal asszony. Ahhoz a névhez és vagyonhoz pedig könnyű volt asszonyt találni. Még a fehérhegyi csata után tronjavesztett Frigyes cseh királynak és pfalzi választófejedelemnek (f 1632) ifjabb leányára: Henriett hercegnőre esett a választás, akinek anyja a leánya volt I, Stuart Jakab angol királynak, unokája a szerencsétlen Stuart Mária skót

királynőnek és édestestvére a lefejezett I. Károly angol királynak.<sup>16</sup>

Egy ilyen fiatal Rákóczyné csak szenzáció lehetett Patakon?! ... Rhédey Ferenc ment a nevezetes leányért Németországba, ott — Krossenben, az Odera melletti Frankfurt közelében — jelképesen egybekelt vele Rákóczy Zsigmond nevében és 1651 június havában 8 kocsival, 300 lovas kíséretében Boroszlón át hazahozta.<sup>14</sup>

A fényes lakodalom természetesen Patakon volt: június 26-án kezdődött és három napig tartott. A király képviselőjében az egri püspök volt jelen, az erdélyi fejedelmet pedig, aki nem jöhetett el, a felesége Báthory Zsófia képviselte.

Persze hogy vég nélkül folyt a sok finom hegyaljai

bor... Azután Henriett hercegnő „egész kedvteléssel nézte meg azokat a helyeket, amelyek már az ő birtokai voltak,” mondja Szilágyi Sándor történetíró.

De kedvteléssel nézhetette egyébként is *azt* a vidéket, ha összehasonlítást tett az ő német hazájával: Pfalzzal. Ott a Rajna bizony nagyobb szerű folyó, mint itt a Bodrog, vagy akár a Tisza, de mindent összevéve a vidék ott sem szebb, ha figyelembe vesszük a tokaji hegy felséges körvonalait, amelyeket Patak felé mutat; — ami pedig a borokat illeti: igaz, hogy gyönyörűség a rajnai nedűt inni, de Tokajtól az elsőséget ebben a tekintetben sem veheti el Pfalz.

Az asszonyka tehát mindenképen megtalálhatta a maga második gyönyörű hazáját! ... Pedig ennek a tete-



jébe még nagy szeretettel halmozta el úgy a férje, mint az özvegy fejedelemasszony: a jóságos Lorántfy Zsuzsanna ...

Csakhogy az idill nem sokáig tartott: a Bodrog mégiscsak más, mint a Rajna! Ez a vidék csakhamar hideglelést hozott a kedves német asszonykára és három havi boldogság után — meghalt. Oda temették Patakon férjének anyai nagyatyja: Lorántfy Mihály mellé ...

Megrendítő eset volt az egész Rákóczy-családra, de Patakra nézve is!

És hogy az ürömpoharat fenéig ki kellessen nekik inni: az özvegyen maradt fiatal Rákóczy bút felejteni Erdélybe megy és egy hirtelen fellépő nyavalyában (himlőben) ő is elpusztul.

De a szerencsétlen Lorántfy Zsuzsannára egy másik szörnyűséges bánat is várakozott. Mintha ő ezt előre érezte volna, amikor papírosra vetette a nagy gondolatot, hogy „az Isten se nem késik, se nem siet, hanem megérkezik ...”

Hát megérkezett akkor, amidőn II. Rákóczy György féktelen nagyravágyástól hajtva a lengyel trónra vágyakozván: egy katonai kalanddal kísérletezett. Az ember azt hihetné, hogy talán a felesége: Báthory Zsófia ösztönzésére tette ezt, hiszen neki a szépapja testvére volt az egykori nagy lengyel királynak. Ellenkezőleg: Báthory Zsófia és Lorántfy Zsuzsanna is ellene volt ezeknek a túlzott törekvéseknek, de Rákóczy olyan elbizakodottan indult neki Krakkónak, mint — vagy 150 évvel később — I. Napoleon Moszkvának és úgy, sőt sokkal jobban összehőtörve jött Krakkóból vissza, mint Napoleon Moszkvából...

Ezt, az 1657-i szerencsétlen hadjáratot talán még ki ludta volna Rákóczy valamiképen heverni, de annak a tejébe a szultán az erdélyi fejedelemségből is — mint akár egy engedetlen urasági alkalmazottat — kicsapta...

Ez mégiscsak sok volt neki: nemcsak mint fejedelemnek, nemcsak mint Rákóczynak, de mint férfinak is!

De ügye hosszasan vajúdott, hiszen az ő bukása a különálló Erdély bukását is jelentette.

1660-ban végre alkalma nyílt ennek a tragikus hősnak a saját sorsát véglegesen megpecsételnie. Ez a sors pedig az ő ítélete szerint nem lehetett más, mint karddal a kezében meghalnia azzal a törökkel szemben, aki őt fedelmi és férfias önérzetében így a porig akarta gázolni.

Halálos sebeit a csatatéren — Fenes és Gyalu között — kapta, de a sors olyan kegyes volt hozzá, hogy életét felesége karjaiban Nagyváradon lehelte ki.

• \*

II. Rákóczy György halála után a legfőbb ideje volt, hogy a Rákóczy-ház visszatérjen régi, óvatos politikájához. Mert jól mondta Rhédey László, aki Rákóczyval Lengyelországban járt, hogy „aki szereti a veszedelmet: elvesz abban.” Báthory Zsófia, ez a nagyon okos és — amint unokája: II. Rákóczy Ferenc feljegyezte — „szent életű” aszszony teljes tudatában volt a családját érhető veszedelmeknek.

*Bathory Sofia*

*Báthory Zsófia névalírása.*

Férje, közvetlenül hősi halála előtt, még a csatatéren írt végrendeletében így fordult hozzá: „Kérlek édes Zsófikám, az én hozzám való szeretetedet holtom után is mutasd ki, kiben nem is kételkedünk, — nekünk megbocsáss, ha vé tettünk volna, — *az Isten dicsőségére vigyázz*: az igaz valóságban, kiben velünk éltél, állhatatosan légy változatlanul, — Ferkót abban neveld, semmi világi dicsőség, félelem attól el ne szakasszon, kire a jó Isten segítjen...”

Csakhogy Báthory Zsófia a jövőbe látott, ő szerette a férjét (kívüle és a fián kívül nem is szeretett a családjában senkit), bizonyosan tisztelte az emlékét is, de a tanácsát nem tudta elfogadni.

Férjét, ezt a sírirta szerint „túlzásig nagylelkű hőst”, az izgalmaktól már elébb összeroskadt Lorántfy Zsuzsanna

mellé, a pataki külső vártemplomba temeti s a temetéshez meghívja Zemplén vármegye rendéit (Datum in arce nostra Sárospatak), a meghívóban kiemelve, hogy II. Rákóczy György „vére hullásával és élete leteltével” pecsételte meg „nemzete szeretetét, magyaros magyarságát és jó keresztényiségét”, de egy éven belül visszatért a katolikus hitre és magával vitte oda egyetlen gyermekét: Ferencet is.

Ez az előrelátás későbben meghozta a gyümölcsét: a Rákóczy-ház fennmaradását két nemzedékkel még meghosszabbította.

Mert nemsokára zavaros idők következtek...

I. Rákóczy Ferenc, akit már gyermekkorában (1653) erdélyi fejedelemmé választottak, de a fejedelmi széket kétszeresen is elvesztette, mert egyrészt a szultán őt apjával együtt abból kirekesztette, másrészt mert megválasztása csak arra az esetre szólt, ha a protestáns hiten megmarad: 1666-ban Makoviczán egybekelt Zrínyi Péter leányával: Ilonával, és Munkácsról — ahol apja halála óta anyjával együtt lakott — Patakra költözött.

Azt hiszem, hogy Patak a fiatal párt nem a szokásos örömmel fogadhatta, mert Báthory Zsófia a fiát a jezsuitákkal neveltette és őket a pataki várba letelepítette, maga Rákóczy pedig uradalmaiban a templomokat a katolikusoknak visszaadta és Patakon katolikus fiúiskolát állított fel.

Igaz, hogy ezeknek, a protestánsok előtt szörnyű bűnöknek látszó cselekményekkel szemben: a fiatal Rákóczy - pár most bizonyosan semmi alkalmat sem mulasztott el, hogy magát a patakiak előtt népszerűvé tegye. Ott volt mindjárt az ő fejedelmi háztartásuk!

Ha Horváth Mihály történetíró jól volt értesülve: volt udvarukban többek között 27 főember-szolga, 22 étkező, 4 trombitás és 12 lovas, továbbá 4 lovas- és 8 gyaloginas!

Ha nem is voltak népszerűek, mégis gyönyörűen élhettek volna ott, ha Rákóczy — az anyja tudta nélkül — egy egyetlen mozdulattal bele nem kavarodik a Wesselényi-összeesküvésbe.

Hogy mi volt az az összeesküvés?

Marczali egészen jól mondja: „inkább nagyúri politizálás volt az, mint forradalom: egy véressé alakult fronde.”

Néhány főúr, — köztük a Rákóczy apósa is — Wesselényi nádorral az élén, a vasvári békekötés (1664) miatt elégedetlenkedett, mert abban az önálló Erdély feláldozását látta, és — mint Pauler mondja — összeállott, hogy közös erővel, külföldi támogatással javítson a haza sorsán, s ha kell és lehet: az osztrák házat is elűzze.”<sup>17</sup>

Ez az „összeállítás” — mélyebben tekintve a dolgot — nem volt indokolt, mert igaz ugyan, hogy a vasvári békekötés nem használta ki a törökök felett kivívott szentgotthárdi győzelmet és a törököt addigi birtokállományában benthagyta, csakhogy ennek — Sagredo velencei követ szerint — az volt az oka, hogy „a császár nem bízhatott a magyarok ragaszkodásában: a töröktől való félelmen kívül semmi sem tartja őket féken,”<sup>18</sup>

Aki pedig ezen a politikai módszeren megütközik, az elfelejti, hogy erre a módszerre alapította Erdély is a maga úgynevezett különállását, amelyet Bocskay fejedelem valamikor az ő végrendeletében szórói-szóra így határozott meg: „egy, belügyei tekintetében teljesen önálló Erdély, amely ennek megoltalmazása körül, valamint külügyi politikája tekintetében a portára, — de a porta túlkapásai ellenében a magyar királyságra támaszkodik.”<sup>19</sup>

Most tehát ugyanezen politikai módszer szerint a királynak ne lett volna joga a portára támaszkodni: legalább addig, amíg úgy Erdélylyel, mint magával a portával örökre nem végzett, ami 22 év múlva szerencsésen be is következett?

De Wesselényit, aki még az összeesküvés kezdetén meghalt (f 1667), legalább a jóhiszemű meggyőződés vezette, társait ellenben még az sem, hanem egyenesen az

<sup>17</sup> L. Panier G.: „Wesselényi összeesküvés”.

<sup>18</sup> L. Salamon F.: „A törökhódoltság”.

<sup>19</sup> L. Szilágyi S.: „Rákóczy és Pázmány”.

önérdek: Zrínyi Péter Magyarországot akarta bírni, Rákóczyt pedig Erdély fejedelmi székébe ültetni.<sup>20</sup>

Amikor Báthory Zsófia Munkácson értesült az összeesküvésről, sürgősen a jószágigazgatóját küldte Patakra, hogy fiát a meggondolatlan lépéstől visszatartsa. Rákóczy — mint Pauler meséli — zavarba jött: „elől tűz, hátul víz, nem tudok mit csinálni”, mondta, de Zrínyi éppen akkor nála volt Patakon és nem eresztette ki a körmei közül. Rákóczy még a protestánsoktól elvett birtokokat is visszaadta nekik, csakhogy a felkelés egyik vezére lehessen.<sup>17</sup>

Amikor az összeesküvés kiderült és Zrínyit elfogták, Rákóczy azt mondta Tályán, hogy most már csak megbékülésről lehet szó és bár 2000 katonája volt: Munkácsra anyjához sietett, aki kétségbeesve nézte fia tetteit.<sup>17</sup> Zrínyi a vérpadra került, de Báthory Zsófia újra összeszedte az erejét és nem hagyta veszni a fiát: sietve Újhelybe ment egyezkedni Spork tábornok megbízottai val.

Rákóczynak sok pénzébe került az a még meg sem indult felkelés! Az anyja közbenjárására ugyan kegyelmet kapott, de 400.000 tallért kellett fizetnie, amelyből Báthory Zsófia boldogan magára vállalt 100.000 forintot és Zrínyi Ilona a maga részéről is adott hozzá 40.000 forintot.

Ezzel a jelentéktelen és oktalan „fronde”-dal be is fejezte Rákóczy az ő nyilvános szereplését és egypár év múlva — Pataktól távol, ahová őt se a vallása, se az emberek szeretete nem csatolta — a gyönyörű Makoviczán meghalt, (†1676)

Halálakor az ő egyetlen fia: II. Rákóczy Ferenc még csak egypár hónapos volt és kivüle nem is volt már más férfitagja a Rákóczy-fejedelmi háznak. Az I. Rákóczy György testvérének: Pálnak, aki országbíró volt, volt ugyan egy fia gróf Rákóczy László, de az Nagyvárad ostrománál (1664) már előbb elpusztult.

Erről egy régi vers így számol be:<sup>21</sup>

<sup>20</sup> L. Szilágyi S.: „Zrínyi Péter és társai ligája”.

<sup>21</sup> L. Horváth C.: „Magyar irod. tört.”.

„Püspök városába hogy bementem vala,  
 Nem sokad magammal, csak század magammal,  
 A váradi basa vendégségbe híva,  
 Egy cseppet sem késtem, csakhamar elmentem,  
 Mikoron bementem a város kapuján,  
 Egyfelől a basa foga a kezemet,  
 Más felől a pogány kötözé testemet,  
 Mi dolog vitézek, hogy engem kötöztök? .. .”

Kazinczy Ferenc feljegyzéseiben rövidebben megfelelt erre a kérdésre, mint ahogyan versben rá felelni lehet.

Ez a gróf Rákóczy László — szerinte — elesett a nagyváradi vár kapuja előtt. A török, hogy bosszút álljon rajta, karóba húzatta a fejét és német kalapot tett rá. Λ

Ennek a Rákóczynak csak egy leánya maradt: Erzsébet, aki szerencsétlen házasságain kívül arról emlékezetes,\* hogy költő volt és csak a lovaiban találta egyetlen vigaszát, és örömét, amint ezek a sorai is bizonyítják:

„Kedves szép lovaim,  
 Gyönyörű magzatim,  
 Búm elfelejtőim,  
 Én időtöltőim ...”<sup>22</sup>

És most még egypár szót a „híres zempléniek” leghíresebbjéről: II. Rákóczy Ferencről.

Mert ő igazán mindenképen zempléni volt. Családjának a zemplénmegyei Rákócz volt az ősi fészke, amelytől nevét vette, sőt amely után sokáig előnevet használt (rákóczi Rákóczy), — Zemplénben született nagyapja: II. Rákóczy György, aki épúgy mint Zsigmond erdélyi fejedelem és Lorántfy Zsuzsanna ott is van eltemetve és végül mert ő maga II. Rákóczy Ferenc is ott született: nőiági elődeinek a Zeleméryeknek (de genere Gutkeled) egyik kasté-

<sup>22</sup>L. Thaly K. a „Századok”-ban.



lyában Borsiban. Rákóczy gyönyörű „Önéletrajz”-ában az ő keresztényi alázatosságával a saját születésének a körülményeit a Jézuséval hasonlítja össze.

„Zavar fog el és pirulok, — így mondja, — ha arra gondolok, hogy Te, Istenem nekem és a mindenségnek a teremtője, istállóban születél, én pedig kastélyban, — Te szegény pásztorok között: én — a porszem és féreg a Te színed előtt — udvar járók nagy csődületében.”

Csak éppen Borsit nem hasonlítja össze Betlehemmel, mert azt mondja: „Te benned érzem magamat, én Jézusom, és azért nem kereslek Betlehemben, hanem szívemben.”

De én — egy másik és sokkal kisebb porszem és féreg — felkerestem Jézust nemcsak a szívemben, hanem valamikor egyszer Betlehemben és Jeruzsálemben is és Rákóczy elmélkedéseinek olvasásakor nem tudok ellenállni a vágynak, hogy — ha már Rákóczyról van szó — a tátongó két véglet: Betlehem és Borsi között is összehasonlítást ne tegyek...

Betlehem, a közelében fekvő Jeruzsálemmel együtt, egy legalább is kétszer olyan magas hegynek majdnem a tetején van, mint a tokaji hegy, de kilátás onnan jóformán sehová sem nyílik és ezért a vidéke a legsívárabbak egyike, amelyet a világon tett nagy vándorlásaim közben valaha is láttam. (Renannak erről egészen ilyen véleménye volt.)<sup>23</sup>

Talán csak a sárosmegyei Tarkó és a régi horvát tengerpart egy-egy elszomorító részlete hasonlítható hozzá.

Borsi ellenben — ebben is a Rákóczy születése körülményeinek az előnyére — kívülről csupa vidámság: az alföldi nagy rónaság kezdetén a Bodrog partján, közelében a nyájas Sátorhegyekkel, és a távolban a tokaji hegy páratlan szépségű körvonalaival.

De maga a borsi „kastély”, amely őt — mint Rákóczy maga írja — „ebbe a nyomorúságos életbe bevezette”, a mai szemmel nézve nem valami vonzó látvány: egy komor,

<sup>23</sup> „Le plus triste pays du monde est peut-être la région voisine de Jerusalem.” (L. Renan „Vie de Jesus”)

dísztelen egyemeletes épület, olyan mint egy zárda, vagy annál is sötétebb: egy magtár.

Bátran ott lehetne a szomorú Betlehemben is, akár a Jézus születési helyéhez vezető templom közelében, amelynek alacsony ajtaján mindenki keresztény alázatossággal kénytelen meghajolni.. .

De Rákóczynak az a derűvel és borúval vegyített születéshelye mégis találóan fejezi ki az ő születésének a körülményeit, amelyek nem voltak mindenben olyan kedvezőek, mint amilyeneknek azokat ő maga gondolta. „Kastélyban és udvarjárók nagy csődületében”, sőt ennél is több: óriási gazdagságban született ugyan, csakhogy a családi körülményei voltak annyira súlyosak, hogy belőlük könnyen fejlődhetett ki egy ilyen vagy olyan tragédia ...

Apját még mint csecsemő elveszti, de alig négyéves és már elveszti még aránylag fiatal: alig ötven éves nagyanyját Báthory Zsófiát is, aki később — mint valamikor apjának volt — tanácsadója, védőangyala lehetett volna, — anyja pedig hamar leteszi az özvegyi fátyolt: Thökölyhez megy férjhez, ami rá nézve jóformán annyit jelentett, hogy őt is elvesztette.<sup>24</sup> De elvesztette tényleg 12 éves korában, amikor anyja a munkácsi várat az ostromló seregnek feladni volt kénytelen (1688) és onnan vele együtt Bécsbe vitték, majd tőle örökre elválasztották.

A prágai, majd neuhausi iskolába kerül, tehát gondos nevelésben részesül, hiszen maga I. Lipót király a gyámja, de ez mind nem pótolhatja egy jó szülének, vagy nagy-szülének odaadó) szeretetét] és tanácsát. Maga Rákóczy olyan híven és töredelmesen beismerte, mint előtte szent

<sup>24</sup> Thököly a sziklahegyen épült Munkácsról, Felső-Magyarország legerősebb várából vitte Zrínyi Ilonát az oltárhoz, mint egy régi vers is mondja:

„Tág rétségen nőtt fel egy kősziklás halom,  
Fejedelmi lakás: sokaknak oltalom,  
Egy özvegy most annak urasága,  
Jóllehet kedvetlen gondos árvasága,  
Homloka liliom, az ajka kláris,  
Amelynek hervadni magányosan kár is...”

Ágoston, utána Jean Jacques Rousseau, hogy „sok rosszat tett akkor is, később is, mivel nem oktatták igazi kegyeségre.”

„Akkor nem tudtam — írja Rákóczy az Istenhez fordulva, életének ez elhagyatott, nehéz időszakáról — mit akar a Te szentséges és igazán imádatgöndviselésed, de megmutattad azután, hogy jogos volt megalázni a fejedelmi gyermekeket. ..., hogy minden sorsában, amelyen átvezetted, tudjon a Te ígádhöz alkalmazkodni.” Erről az ígárol ugyan — szerencsájére — egyelőre szó sem volt. Rövid iskoláztatása után, egy olaszországi utazást tesz — visszaemlékezve Borsira — Borsheim név alatt, azután korán nősul (természetesen egy hercegnőt vesz el feleségül,) és még húsz éves sincs és már — apa. Szóval külszínre: a legszerencsésebb és legboldogabb fiatalember a föld hátán.

Csakhogy hamar kiderül, hogy az ő korai érettségének nagy tanácstalanság a kísérlője ...

Feleségével Bécsből, ahol saját házában lakik, kirándul — mint ő maga mondja — „városába Patakra”, de ott sok a német katonaság, hát inkább Szerencsre megy, vagy Sárosba, ahol örökös főispán is.

De zavaros idők járnak — Zemplénben egyszer véletlenül éppen akkor tartózkodik, amikor Tokay és Szalon-tai vezetése alatt zendülés tör ki — és ő hamarosan megcsinálja a maga részére azt a kedvezőtlen mérleget, hogy „Bécsot elhagynia és birtokain időznie veszedelmes, Bécsben laknia felettébb terhes.”

Egy tapasztalt ember talán megtalálná a kivezető utat: neki ez már első lépés a — tragédiához...

Még alig 24 éves és már összeköttetést keres a — francia királylyal. Hogy mi okból? A hozzá intézett leveleiben maga is csak halvány színekkel, nagy általánosságban tudja elmondani: „Hazám, amelynek elnyomatása anynyira ismert, hogy nem szükséges annak szomorú képét vázolnom Sire részvétének felgerjesztésére és arra való jótékony hajlandóságának előrevitelére, hogy Felséged a mi apánk, támaszunk és szabadítónk legyen.”

A levélben mindössze ennyi a tárgyi felvilágosítás: „az egység nem kevésbé erős közöttünk, mint amennyire általános az elégedetlenség, amelyet a vallási egyenetlenségek okoznak.”<sup>25</sup>

Sovány megokolás egy összeesküvéshez, főleg ha meggondoljuk, hogy a Rákóczy nagyapját: Zrínyi Pétert és társait ugyanaz a XIV. Lajos hasonló esetben harminc évvel azelőtt azzal utasította el, hogy „sorsuk javulását saját hódolásuk és uralkodójuk igazságszeretetétől várják”,<sup>20</sup> Ha ehhez hozzátesszük azt is, hogy Rákóczy ezt a levelet Bécsben írta, ahol minden lépésére vigyáztak, sőt az ő hiedelme szerint „az ő tönkretétele és fejedelmi házának kiirtása befejezett dolog volt”, akkor bátran kimondhatjuk, hogy ez a lépése nem volt kellően megfontolva.

Tettének előrelátható következménye nem sokáig váratott magára: sárosi várában, ahol áldott állapotban lévő feleségével akkoriban tartózkodott, 1701 elején elfogták.

A szerencse azonban ez alkalommal még el nem hagyta: bécsújhelyi börtönéből sikerült neki Lengyelországba menekülni.

„Varsóban gróf Bercsényiben — írja emlékirataiban Rákóczy — hasonló bajtársra akadtam: mindenkép arra törekedtünk, miként fordíthassuk hazánk hasznára ama nagy háború conjunctúráit, amely Európát fenyegette.”

Íme tehát nemcsak a Rákóczy által röviden érintett ok: az ország elnyomatása, hanem a kedvező alkalom: a spanyol örökösödési háború bírták őt arra a lépésre, hogy XIV. Lajossal összeköttetést keressen.

„Egyedül — mondja tovább Rákóczy az ő emlékirataiban — csak a francia király pártfogásában és segítségével reményelheték, támaszkodva általa I. György ösömmel kötött szerződésre, amely kiterjedvén az utódokra is, biztosítja Házunknak az erdélyi fejedelemséget megválasztás esetén.”

1704 elején Rákóczy úgy gondolta, hogy seregét a Lipót király ellen induló bajor választófejedelem seregével

<sup>24</sup>L. Rákóczy Itár. XI. k.

egyesítheti és őt (a bajor herceget) a magyar trónra emelheti.<sup>25</sup>

Igenám, de miért és minek? ...

Rákóczy maga mondja, hogy amikor a magyar nép „megfontolatlan hívására” 1703-ban Lengyelországból hazajött: „a háborút az eszély minden szabályai ellen kezdte és egyedül egy fiatalember hevessége és hazaszere-tete által lelkesítve.”<sup>26</sup>

Persze, Rákóczy nyilatkozata, amelyet ő a külső hatalmakhoz a felkelés megindításakor, annak indokolásául intézett, s amelyet az ő belső titkára Ráday Pál fogalmazott, nem így szólt.<sup>27</sup> Az abban előadott sérelmek két első pontja az, hogy a szabad királyválasztást megszüntették és hogy az Endre király idejében a törvény benemartása esete-re biztosított ellenállási jogot eltörölték. De az örökös királyságnak törvényes alapon történt megalkotása nem lehetett tárgyi szempontból sem sérelmes, hiszen akkor már egész Európában csak örökös monarchiák léteztek, kivéve Lengyelországot, ahol éppen a szabad királyválasztás buktatta meg nemcsak a királyságot, hanem a nemzet függetlenségét is, mert a szabad választásba idegen hatalmak is minduntalan beleszóltak.

És Rákóczynak éppen a saját szempontjából sem lehetett semmi kifogása az örökös királyság ellen, hiszen ő előtte már négy Rákóczy (Zsigmond, I. és II. György, továbbá I. Ferenc) volt erdélyi fejedelem és ő maga éppen ezen az alapon írta magát nevezetes nyilatkozatában „Isten kegyelméből Erdély fejedelmének, holott akkor még megválasztva sem volt. De az Endre-féle ellenállási jog-nak törvényben kimondott eltörlése sem lehetett ok a felkelésre: elavult intézkedés volt már az az ellenállási jog, amelyet nem kell biztosítani a nemzet részére, ha az ellenállásra csakugyan van ok, és nem szabad biztosítani, ha nincs rá ok.

<sup>26</sup> L. Rákóczy „Emlékiratai”-t.

<sup>27</sup> L. Szalay L. „Magyar orsz. tört.” VI. k.

Egy igen részrehajlatlan, kitűnő történetíró: az angol Stanhope elfogulatlanul ítéli meg a Rákóczy-felkelést, amikor annak okául mégcsak fel sem említi az örökös királyság behozatalát és az ellenállási jog eltörlését.<sup>28</sup> ő szerinte: a protestánsok üldözése, az erőszakos katonaillesítés és a törvénytelen adókiivetés volt a felkelők előtt gyűlöletes és ezek a sérelmek a Ráday Pál által fogalmazott nyilatkozatban valóban fel is voltak sorolva.

Csak hogy vallásukat illetően nemcsak a protestánsokat érte sérelem, de a többi felekezeteket is és pedig nemcsak Magyarországon és Erdélyben, de egész Európában.

Zsilinszky Mihályt nem lehet a protestánsok ellen való elfogultsággal vádolni<sup>13</sup> és még ő is megemlíti, hogy 1588-ban kizárták Erdélyből a jezsuitákat, később (1613-ban) a katolikus papokat és 1638-ban kemény határozatokat hoztak a szombatosok ellen. De hiszen ezek tetejébe: Erdélyben egyidőben nem egy katolikus püspök, de még egy segédpüspök sem volt és II. Rákóczy Ferencnek saját feljegyzése szerint az ő apja csak azért nem lett tényleg fejedelem Erdélyben, mert a protestáns hitre visszatérni nem volt hajlandó.

És Magyarországon? Éppen a Zrínyi Péter összeesküvése idején egy Kubinyi a katolikus vallást: szajhavallásnak merte nevezni,<sup>17</sup> későbbben pedig Kassán, az ott eltemetett buzgó katolikus Báthory Zsófiának a hamvait protestáns deákok a sírjából kiszedték és „tisztátalan helyre” dobták.<sup>5</sup>

Nem sok szemrehányást tehetett egyik vallásfelekezet sem a másiknak! ...

A királyi katonaság ellen, nevezetesen annak garázdálkodása ellen is helytálló volt a panasz, csak hogy abban az időben a kurucok is épenúgy raboltak és fosztogattak, amint azt a kurucérmű Horváth Mihály is beismeri.<sup>28</sup> Rákóczy említett nyilatkozatában az udvari tanács és udvari kamara ellen tett kifogások szintén igazak lehettek,

<sup>28</sup> L. Stanhope: „The reign of Queen Anne”.

<sup>29</sup> L. Horváth M.: „Zrínyi Ilona”,

de azokat nem lehetett egy felkeléssel gyógyítani: előbb a nemzetet kellett maradiságából kiemelni és a rendi alkotmányból a képviseleti felelős kormányzatra áttérni, de ehhez a nagy munkához előbb egy Széchenyinek, Kossuthnak és Deáknak kellett jönnie . . .

Rákóczy nem önző célból kezdte meg — mint ő mondja — az ország felszabadításának a művét, de a „saját maga és a nyomorult nép szenvedéseitől indítva,” későbbben azonban mégiscsak Erdélyi fejedelmévé választotta magát.

Csakhogy arra a „különálló” Erdélyre soha semmi szükség sem volt, már csak azért sem, mert az alapjában soha sem is volt különálló.

Már Szulejmán, amikor (1541) elfoglalta Budát és Erdélyt a tiszántúli részekkel együtt a Szapolyay János fiának engedte át: azokat a sajátjának tartotta és utána Szelim szultán azt írta (1576), hogy „Erdély olyan birodalmam nekem, mint a többi birodalmaim.”<sup>30</sup> Még II. Rákóczy György is csak hűbérese volt a szultánnak, akinek engedélye nélkül moccannia sem volt szabad és őt szerencsétlen hadjárata után engedetlenség címén meg nem türte.<sup>31</sup> Egy ilyen Erdélynek a feltámasztása, amelynek a török parancsolt, nemzeti szerencsétlenség lett volna.

Legalább ebben a pontban tehát Rákóczy okvetlenül tévedett. De a tárgyi tényállás egy felkelés megítélésénél nem az egyedül irányadó szempont. Jóhiszeműen járt el, mint később Kossuth, akiről még az ellenségei is elismerték, hogy mindenkor hitte is, amit beszélt. Ez a jóhiszeműség különbözteti meg úgy Rákóczyt, mint Kossuthot Thökölytől, akiről még a kuruc Thaly Kálmán is kénytelen volt elismerni, hogy „jellemre nézve történelmünknek nem éppen idális fedhetetlenségű alakja”.

Rákóczy végül is elvesztette a játszmáját, de megfizette érte mint egy igazi úr. Nem kapaszkodott a szatmári

<sup>30</sup> L. Thury I.: „Bocskay felkelése”.

<sup>31</sup> Huber Alfons: „Oesterreichs dipl. Bezieh zur Pforte”.

béke bűnbocsánatába: ő — mint egy szent — keresni ment a szenvedést. Itt hagyta az országot.

Udvari zenésze,<sup>32</sup> aki már 1705-ben megkomponálta a tárogatón játszott „Rákóczy siralma” című dalt, állítólag azt mondta neki: „mégy-mégy, kegyelmes fejedelem? Itt hagyod a vagyont: keresni a nincset?”<sup>33</sup> Hát az a cigány aligha merte azt a Rákóczy szemébe mondani. De a „Rákóczy siralmá”-ból száz év múlva egy másik zenész: Ruzitska (f 1825) egy indulót csinált, amelyben mintha mégis benne volna az a keserves szemrehányás ...

A Rákóczy-indulóban benne van II. Rákóczy Ferenc megrendítő tragédiája, de benne van még más is. Benne van a Rákóczyak egész története: lüktető felemelkedésük az ismeretlenből a vagyonig, hatalomig, rangig, azután le-törésük II. Rákóczy György és I. Ferenc személyében, majd újbóli felemelkedésük és egy utolsó, káprázatos fényben való végleges összeroppanásuk II. Rákóczy Ferenc csodálatos alakjában.

Szóval benne van minden: Rákócztól — Rodostóig ...

<sup>32</sup> Barna Mihály (Rákóczy udvari zenésze itthon)  
Czinka Sándor, a veje (Rákóczy udvari zenésze Rodostóban)  
Czinka Panna

<sup>33</sup> L. Tabódy: Munkács



**Gróf SZIRMAY ISTVÁN**

A Szirmayaknak abból az ágazatából, amely a muhi csata (1241) után Borsod megyében: Szirmán csinált magának fészket, századok múlva, úgy 1640 körül, az életrevaló Szirmay Péter, aki az apját már három éves korában elvesztette, — tudja Isten milyen okból: egész házanépével felkerekedett és meg sem állott addig, amíg Közép-Zemplénibe, a gyönyörű fekvésű Nagymihályhoz közel: Pazdicsra nem érkezett, ahol megtelepedett...

Az a Pazdics azóta nevezetes hely lett: a név maga arra a családra nézve századokon át egy külön fogalmat jelentett.

Ha valaki — legutóbbi napjainkig — azzal jött, hogy Ő Szirmay: az első, elmulaszthatatlan kérdés az volt hozzá: „Szirmay? ... a — pazdicsiakból? ...”

Mert volt annak a családnak a muhi csata óta egy, Ugocsában megtelepedett másik ága is, amely a pazdicsi Szirmayak dicsőségével nem tudott lépést tartani — sokáig. Sokáig — sokáig: mindaddig, amíg nem jött az a híres történetíró Szirmay Antal, aki egymaga alighanem egészen helyre nem billentette az egyensúlyt a két Szirmay-ágazat dicsősége között.<sup>1</sup>

Hát Péter uram, az első a pazdicsi Szirmayak közül, nem hiába hagyta ott a régi fészket: az új fészkekben Zemplénben alispán lett és onnan lett követ is először 1647-ben, amiről ő feljegyzéseket is tett,<sup>2</sup> másodízben pe-

<sup>1</sup> Nagy túlzás az, amikor Salamon F. azt mondja („Kisebb tört. dolgozatok”) hogy Szirmay a megyei levéltárakból a történet szalmatöredékeit vette ki: tiszta búzáját ott hagyta. — Kazinczynak az volt a véleménye Szirmayról, hogy csodálatos ügyességű ember volt.

<sup>2</sup> L. a Nemzeti Múzeum Kéziratgyűjt.

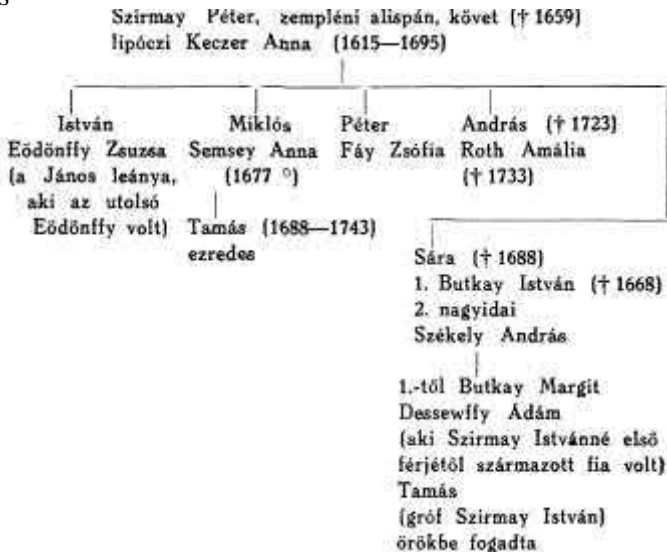
dig azon a nevezetes országgyűlésen (1655), amikor I. Lipót király fejére a zempléni származású Lippay György esztergomi érsek tette fel a koronát.

Ez a Péter — minden idők emlékezetére — egy várszerű, tornyos, felvonó hidakkal ellátott, sánccal körülvett tágas kastélyt is épített Pazdicson, mert ő még a végrendeletében is úgy kívánta, hogy fiai, akiket intett, hogy szeressék egymást, „egymástól soha ,el ne szakadoznának jószágocskájokat fel ne osszák és lennének egy ház népévé.”

Mintha bizony lehetett volna négy olyan fiút, amelyet ő halálakor († 1569) hátrahagyott — és éppen a bekövetkezendő rendkívüli időkben — egy fedél alatt békességben együtt tartani! ... Mindegyiket vitte a sajátmaga testi és lelki képessége, lelkiismerete és hajlama a maga útján, amint kiszámíthatatlan, csodálatos, titkos erők minden embert vinni szoktak.<sup>3</sup>

Ámbár igaz, hogy arra a pazdicsi kastélyra fiai kö-

S



zül kettőnek is fájt a foga: a legidősebbnek Istvánnak, aki — talán a felesége kedvéért is — a maga részére azt *meg* is szerezte, és Andrásnak, aki évtizedek múlva is panaszkodott az ő híres „Napló”-jában, milyen keservesen esett neki, hogy őt, a legfiatalabb fiút, akinek e címen erre igénye volt, az ő István bátyja a pazdicsi kastélyból „ki-túrta”. (Helyesebben: a kastélyt 6600 forintért megvette.)

Hát ez a pazdicsi kastély a két nevezetes Szirmay-testvér közé alighanem kezdettől fogva mély barázdát húzott. Ha nem húzott volna: bizonyosan sok dolog másképen történt volna . . .

Egyébként az osztozkodás közöttük csak 1680-ban történt meg, hiszen András akkor még csak nem régen jött ki a katonai akadémiából az Odera melletti Frankfurtból, — Miklós pedig ( a harmadik testvér) épencsak, hogy megházasodott. (A negyedik fiútestvér: Péter volt.)

És azután megkezdődött a Szirmay-testvérek nyilvános szereplése. Amikor I. Lipót király 10 évig tartott törvényen kívüli kormányzata végetért, 1681-ben, a Sopronban tartott országgyűlésen mint Zemplén megye egyik követe Szirmay István jelent meg és elkísérte őt oda öccse: a nyugtalan szellemű András is, aki körülbelül ilyenformán mondja el az ő akkori utikészületeit: „vettem magam alá egy szürke lovat 32 forintért, a lovászom alá egy másik lovat és egy pár pisztolyt”. Ez volt az akkori idők kényelme! ... Pedig András Sopronból világot látni Bécsbe, Olmüczbe és Krakkóba is kirándult. Igaz, hogy a szürke lovacska helyébe a tapasztaltabb Szirmay István egy sárga paripát ajándékozott neki („paripásította”, amint akkor mondani szokták), alighanem némi engesztelésül a pazdicsi kastélyért.

András uram egyébként „titokban” készült a Thököly kurucai közé állni és 1681 végén már ott is volt egykori eperjesi iskolatársának az udvarában egyelőre ugyan csak mint asztali szolga, aki azonban „pennával” is szolgálni tudta. (Szolgált a Thökölyt 1682-ben Kassa elfoglalásánál már karddal is.)

Bizony a körütekintőbb Szirmay István sem tudott a kuruc áramlatnak ez időben ellenállni, Thököly hívei között csakhamar egyik legelőkelőbb szerep jut neki. — 1682-ben már mint megbízottá Thökölynek, aki őt gyermekkorra óta ismerte,<sup>4</sup> Bécsben jár és az a kitüntetés éri, hogy még a (király is kihallgatáson fogadja.

1683-ban, mindjárt az év elején, hasonlóan kitüntető megbízatást kap. Ugyanis Thökölyt a szultán Magyarország királyává „nevezvén ki”, ezt a — maga Thököly által fejedelemmé kisebbitett címet — a kassai részleges országgyűlés határozatából — nem csekély 2000 tallér úti-költség és tiszteletdíj mellett — Szirmay Istvánnak, mint Sáros megye követének kellett a portánál megköszönnie és ott némely súlyos panaszt előadnia. Szirmay István — nagyon is indokolt habozás után — vállalta a megbízatást és Fájgel Péterrel el is ment Filippopoliszba, ahol a nagyvezér kegyesen fogadta, az előadott panaszok orvoslását ígérte és kieszközölte a kegyet, hogy „a szultán előtt arca borulhasson.”<sup>5</sup> Szirmay erről a kirándulásáról kézzel fogható bizonyítékot is hozott haza: gyöngyöket és kaftánokat.<sup>6</sup>

Ebben az időben tehát — úgy nézett ki — Szirmay kuruc volt.

De meddig?

1684-ben — Eszterházy nádor megállapítása szerint — a nemesség már unta a Thököly igáját, 1685-ben pedig a császári fegyverek szerencséje következtében Thököly kereste a módját, hogy békét kössön. Magához hívatta tehát Tokajba Szirmay Istvánt, aki teljesen osztotta az ő békére irányuló kívánságát, és azt a tanácsot adta neki, hogy egy alázatos folyamodványban kérjen a királytól bocsánatot.<sup>7</sup> Thököly meg is írta azt a folyamodványt, amelyben azt is ígérte, hogy szakítani fog a törökkel, Szirmay

<sup>4</sup> L. Thököly I. levelét Szirmayhoz, az ő naplói és írásai között.

<sup>5</sup> L. Angyal D. „Thököly élete”.

<sup>6</sup> L. Rákóczy ltár. XI. k.

<sup>7</sup> L. Adalékok Zemplén vm, thez.

pedig elvitte a folyamodványt Bécsbe, de ott a titkos tanács úgy döntött, hogy Thökölyvel szóba nem állnak, ehelyett az ő önleplező írását elküldték a törököknek, akik erre Thökölyt nyomban elfogták. Szirmay épúgy járt: bár menedéklevele volt: becsukták és később Bécsből Prágába, Brunnbe, végül Glatzba küldték.

Hosszú rabságában a magány majd megörjítette, elfelejtette még az apjának végrendeletileg adott azt a szigorú parancsát is, hogy „fiai helvéthitvallásukat életük utolsó órájáig megtartsák,” és egy jezsuitát hivatott, aki nek előadta, hogy — katolikussá akar lenni.

De ezután mi értelme lett volna még annak, hogy kuruc maradjon? hiszen Thököly valamikor éppen a vallásszabadságért fogott fegyvert (legalább ő úgy mondta), hát mi köze volt már ezek után ehhez — Szirmay Istvánnak? ...

Különben is, amikor 1687-ben kiszabadult, egy egész új Magyarország volt kialakulóban: 1686-ban Buda már felszabadult a török járom alól, — 1687-ben megszüntették Caraffa eperjesi vértörvényszékét,<sup>8</sup> amely Szirmay nagybátyját Keczer Sándort és ennek fiát Gábort, továbbá Szirmay sógorát Székely Andrást is kivégeztette, és mindezek tetejébe a nemzet visszatért a hűségre és a Habsburg-ház fiúágának örökösödését kimondta.

Persze hogy Szirmay István sem lehetett többé kuruc: országbírói, majd nádori ítélőmester lett, 1693-ban pedig báróvá is teszi őt a király, amit a saját öccse: a njíndenkor ellenzéki Szirmay András megint nem tud szó nélkül na^yni és így sóhajt fel: „eddig még soha egy ítélőmester sem lett báró, de úgy látom: olyan idöket élünk, hogy még a viceispánok is nagyságosak lesznek.”

<sup>8</sup> Szirmay Andrást is elfogatta Caraffa, de az 1687-i országgyűlés alkalmából, a szintén fogoly Szirmay Miklós regézi kapitánnyal együtt, kegyelmet kapott. Érdekes dolog, hogy ennek az általánosan / utált Caraffának a képét Szirmay István 100 aranyért és 2 átalag aszuborért Metner nevű festővel megfesttette, A képen Caraffa bírótársai is láthatók, köztük a gróffá lett Szent-Ivány László, aki valamit súg a Caraffa fülébe. (Századok, 1905.)

A kuruc idők nagyérdemű bűvára: Thaly Kálmán azt állítja, hogy három Szirmay: István, András és Miklós bizalmas embere volt II. Rákóczy Ferencnek is. Ez igaz, de azzal a megszorítással, hogy Szirmay István csak addig volt Rákóczy bizalmasa, amíg nem volt a kuruc felkelésről szó.

A Szirmay-testvéreknek az anyjuk — mint Thaly mondja — a „fő-fő lutheránus”<sup>9</sup> családból származó Keczer Anna volt, aki Sáros megyében volt birtokos, s aki után fiaira ott örökség várt. Ezt az örökséget anyjuk halála után (f 1695) meg is kapták, de ehhez egy más, nem remélt örökség is járult a sárosmegyei Színnyén, amikor unokatestvérük: ifjabb Keczer Sándor párbajban elesett.

*Szirmay András névalírása.*

Amikor tehát Rákóczy 1694-ben, még mint 18 éves fiatalember Sáros megyében először megjelent, hogy örökös főispáni székét elfoglalja, a beiktatásnál már ott szerepelt nem csak Szirmay Miklós, hanem a Rákóczyt üdvözlő küldöttségben ott volt Szirmay István is, aki egyébként a Rákóczy-testvérek osztozkodási ügyeiben is közreműködött és ezért egy szép tiszteletdíjat (6000 rhénes forintot) kapott.<sup>10</sup>

Ezt a sárosi kirándulást Rákóczy — és pedig most már a feleségével — a következő esztendőben megismételte és — mint Thaly mondja — „udvarához Szirmay István is hozzátartozott.” Még az is igaz lehet, hogy abban az időben Bercsényi eperjesi házában a három Szirmay másokkal (a Vayakkal, Keczer Sándorral) együtt sokat tanakodott és kesergett a haza sorsa felett, csakhogy amikor

<sup>9</sup> Thaly K. „Rákóczy F. ifjúsága”.

<sup>10</sup> L. Adalékok Zemplén vm. történetéhez.

a „német ruhában járó” Rákóczy közöttük megjelent: azonnal elhallgattak és a politikáról nem volt közöttük szó.<sup>11</sup>

Rákóczy azonban 1700 év végén forradalmi térre lépett, mert tárgyalni kezdett a francia udvarral. Követte ő ebben a lépésében Szirmay István?

Rákóczy később: 1716-ban írt önéletrajzában, minder kételyt kizáró módon kinyilatkoztatta, hogy az ő levelei-

*Szirmay István névalírása.*

*Szirmay Sára névalírása.*

ről, amelyeket 1700-ban XIV. Lajoshoz és miniszteréhe írt, a többek közt Szirmay sem tudott semmit.

Csakhogy gyanúba vették és Rákóczyval egyidőbe Szentmihályon 1701 elején őt is elfogták és vele Bécsú helybe vitték.<sup>12</sup>

A jó Szirmay Andrásnak ekkor megesik a szíve István bátyja sorsa felett, pedig ismét volt oka rá haragudni nemcsak a sárosi örökség miatt, de azért is, mert Istvának gyermeke nem lévén: nőtestvérének, az 1688-ban elhunyt Sárának első házasságából származott egyik unokáját: Dessewffy Tamást örökbe fogadta.

<sup>1</sup> L. Márki S. „II. Rákóczy F”.

<sup>12</sup> öcsese: Miklós, aki tudott a levelekről, Bercsényivel Lengyelországba menekült. (L. Rákóczi „Emlékiratait” és a Rákóczi Itár. 3 kötetét.)



Pukkadni való helyzet, amikor Szirmay András derék hitestársának annyi gyermeke született, hogy a szomszédos Körtvélyesről Szent-Ivány Mihály kuruc alispán uraimék alig győztek hozzájuk Topolókára, majd később Nagymihályra keresztelőre járni! . . .<sup>13</sup>

Hát már mégiscsak inkább azok közül illett volna az örököszt báró Szirmay Istvánnak kiválasztania: így gondolkozhatott András uram. Dehát ő ezt most mind nagylelkűen elfelejtette! ... „Ez az esztendő (1701) familiánkat valóban megszorította”, így kesergett a „Napló”-jában és István bátyjának a kiszabadítása érdekében mindent elkövetett.

Ez a „minden” — sajnos — egyenlő volt a semmivel.

Szirmay István elfogatása után nemsokára: még 1701 április hó végén Bécsbe ment András és ott volt vagy három hónapig *könyörögni*, mialatt csak az „asztalára” elköltött vagy 126 forintot. (Vájjon hol étkezett? ezt jegyezte volna fel jó Szirmay András!...) És oda jött az István felesége is könyörögni.

Rákóczy a kihallgatásnál azt vallotta, hogy Szirmay István az ő leveleiről semmit sem tudott. Szirmayt pedig az alaptalan vád annál is inkább izgatta, mert beteges volt. „Tanáljak a fogságban meghalnom: ez mocskok örökre rajtam megmaradna”, mondta és a vizsgáló bíró előtt még hozzátette: „inkább Istenem, hogysesem Őfelsége ellen, vétettem volna. Süllyedjek el, ha nem mondok igazat.”

Ő egyébként még Rákóczyról sem hitte a vádat: „nem tartottam oly bolondnak, hogy kiváltképen hoc rerum statu arról gondolkodjék.”

Szirmayról ennek ellenére hitte a vádat még az ő utóda az ítélt a mesterségben Tholvai Gábor is, mert így nyilatkozott: „szánom ötöt, hogy vénségére megbolondult”.<sup>14</sup>

Rákóczy azután 1701. november hóban megszökött Bécsújhelyből, ami csak súlyosbította a Szirmay helyze-

<sup>13</sup> 1697-ben ugyan Szirmay András Eperjesen lakott, mert Felső-magyarország generalis perceptora volt.

<sup>14</sup> L. mindezeket a Rákóczi ltár. XI. k.

tét, mert az tagadhatatlan, hogy ő szívből kívánta a Rákóczy szabadulását.<sup>15</sup>

Így hiába jött András Bécsbe újra könyörögni! Pedig ott könyörgött 1701. év végétől egészen 1702 májusig és 1703 februárban még mindig csak könyörögni ment oda, amikor végre Bécsújhelyből Bécsbe vitték Szirmay Istvánt, ahol már könnyebb volt a fogsága, a felesége és mások is látogathatták és leveleket is szabad volt írnia.

Közben azután itthon felfordult minden...

1703 júniusban Rákóczy — aki Bécsújhelyből Lengyelországba menekült — ismét átlépte a magyar határt és egy mozgalom élére állott, amely — mint Acsády mondja — nagy nemzeti küzdelemmé fejlődött.

S ekkor kezdődött a Szirmay István újabb, nevezetes szereplése. Hogy véget vessen a zavaroknak: I. Lipót király 1704. január 2-án megbízta Széchenyi Pál kalocsai érseket, hogy Viza István c. püspök, Szirmay István és Okolicsányi Pál közreműködésével lépjen érintkezésbe a felkelők vezéreivel.<sup>16</sup>

A megindult béketárgyalásoknak azonban, amint Rákóczy is önéletrajzában mondja, az „igen bölcs, nagyeszű” Szirmay volt a lelke. Csakhogy a jó Szirmay, aki az ő kellemes, gömbölyű arcával, hosszú szakállába belefésült lelógó bajuszával és barátságos, tréfás modorával maga volt a megtestesült békesség: abban az időben már nagyon beteges volt.

Bercsényi erről többször tett a Rákóczyhoz intézett leveleiben említést. Már 1704 július havában a „nyavalyás Szirmay”-ről beszél és azt mondja róla: „meg nem írhatom, micsoda örömmel, „könyves szemmel” fogadott, s nem szólhatott. Mondja végre: micsoda impatientiával várták gyógyulását, csak hogy küldhessék”. És így jellemzi Szirmayt: „Csak a mi régi Szirmaynk ez ... megtanálta követjét az Udvar! ..”<sup>17</sup>

<sup>15</sup> L. Rákóczi önéletírását.

<sup>16</sup> Acsády „Magyar nemzet tört.” 7. k.

<sup>17</sup> Mindezeket a levéldízeteket 1. „Rákóczi ltár.” XI. k.

1705. szeptemberben ezt írja Bercsényi Rákóczynak: „igen beteg Szirmay uram: a másik lába most zsugorodik,” — Rákóczy pedig 1706 májusban Szirmaynak ezt: „Kívánom, a póstyéni fürdőknek kívánatos hasznát vegye.”

De az egyezkedés — a rokonszenv ezen nyilvánulásai ellenére — nem vezetett eredményre. Nem értették meg egymást. Bercsényi egyszer azt írja Rákóczynak: „ma veszem Szirmay levelét, kibem buzdít: szánjuk meg hazánkat.” (Vagyis, hogy egyezzenek ki.)

Rákóczy pedig — mintha csak erre felelne — ezt írja Szirmaynak: „nem privátumért, hanem egyedül a közjóért kötöttem fegyveremet”.

A kölcsönös megnemértés vezetett 1707-ben az ónodi országgyűléshez, amely a Habsburg-házat trónvesztettnek nyilvánította, Szirmay Istvánt pedig — azzal az indoklással, hogy „nem eléggé magyar érzelmű” — azzal büntette, hogy jószágainak elkobzását rendelte el.

I. József király már előre gondoskodott ugyan, hogy a báró Szirmay Istvánon ejtett ezt a sebet csillapító tappszal ellássa és már az országgyűlést megelőzően grófi rangot adományozott neki, csak hogy ez már nem sokat segített az ő mindenfelől elszaporodott bajain.

Ő maga írja 1708 legelején Bercsényinek: „Márciustól fogvást egy bötű írását sem láthattam beteges feleségemnek, — magam is az elmúlt (1707) esztendőöt többnyire mind ágyban töltöttem, annyira elhatalmazván rajtam az átkozott nyavalya. Hacsak a félnapot ülve töltöm el, azután napok kívántatnak sebes lábaim dagadásának megőhadására.” Azután menedéklevelet kér valamely szolgája részére, hogy „nyavalyás” feleségének bort és egyebeket küldhessen.

Azalatt pedig Rákóczy épen Szirmay elkobzott birtokainak és borainak hovaforodításán tételődött.

1708. márciusban írja Bercsényinek: „Szirmay borai között több 85-nél (átalagnál vagy hordónál?) alig találta-tik lengyelnek való”, és szeptemberben írja ezt: „Bottyán-nak jószágot keresek és a Szirmayébúl nevezetést nem ta-

lások, mivel annak a legnagyobb oeconomíája szőlőkből állott. Neki (Bottyánnak) gabona és tágas határ kívántatik, marhája és ménese kitarására, melyre nézve haszontalan neki Tolcsvát és Bényét emlegetni, — Pazdicsból Lap-sánszky (Rákóczy egyik tanácsura) interteneáltatik, — Szirma—Besenyő előreesik és így alkalmatosabb nem volna a lazonyi majorságnál, Bánóczczal együtt.”

Ezek szerint az ónodi országgyűlés határozatából Szirmay István kicseppent minden zempléni birtokán kívül még a — pazdicsi kastélyból is !...

Ugyan mit érezhetett akkor az ő ellenlábás öccse András, aki abban az időben is jó pénzért vígan árulta a hegyaljai borait a lengyeleknek? ..

Maga Szirmay István pedig mindezzel már nem sokat törődhetett. — 1708 április végén ezeket jegyezte fel: „Nekem bizony semmi egyéb nem kellene, mint egészség. Ha pedig Isten azzal sem akarna megáldani: csak házamnál nyugodalmam lehetne. Nem sokat epezsteném a jövővel magamat.”

Azután újból változnak az idők.

A nemesség már megunta a felkelést, Rákóczynak rosszúl megy a dolga és 1709 július végén már újra sürgeti Bercsényit, hogy „ne differálja Klmed Szirmay lejöve-tele accelerálását,” pedig nem jól van most iránta hangolva, mert Szluháról szólva ezt írja: „nem szeretttük, most épen nem, mert jezsovita volt: Szirmaynál tanult...”

Csakhogy a kurucokon nem segít már semmi... 1709-ben és 1710-ben Rákóczy és Bercsényi is sokat vannak Zemplénben, sőt Pazdicson is megfordulnak... Oda már közel van a lengyel határ ...

1710 októberben Szirmay András is Lengyelországba menekült, s onnan menedéklevéllel 1711 elején visszajött, hogy a király hűségére felesküdjön.

Persze, hogy gróf Szirmay István is visszakapta a tőle az ónodi országgyűlés által elvett birtokait, a pazdicsi kastéllyal együtt. De kellett is az már neki! ..

Még közvetlenül a szatmári békekötés előtt végrendeletet írt Pozsonyban, amelyben keservesen emlékezett meg az ő kétszeri, több, mint öt évig tartott raboskodásáról és így kiált fel: „históriát írhatnék csak házasságomtól fogvást való fáradságos életemnek: rágalmazások, irigységek és gyűlölségek, üldözések és raboskodtatások között eltöltött keserves és ritka példájú folyásáról.”

Milyen kár, hogy ezt a históriát már elébb meg nem írta: nemsokára azután, még a szatmári béke évében (1711) meghalt.

# **SZENT-IVÁNY VINCE**

Mindenki tudja, hogy a Szent-Iváynak nem zempléni, hanem egy ősrégi — árpádkori — lipitvámegyei család. Csakhogy ők Zemplénben is maradandó nyomot hagytak maguk után.

A mi jó Szirmay Antalunk említi Szent-Ivány Zsigmondot, akinek 14 jobbágya volt Zemplénben és 1600-ban meg a Bocskay-korszakban követ volt és minden tekintetben tekintélyes ember lehetett, mert Rákóczy Zsigmond erdélyi fejedelem öt végrendelete egyik végrehajtójául is kijelölte, amiből sok vesződsége keletkezett az árvák és mostohájuk: Telegdi Borbála viszállyainak rendezésénél.<sup>1</sup> Emlegeti továbbá Szirmay a két kuruckorbéli Szent-Ivány Mihályt, akik zempléni alispánok voltak, sőt közülök az ifjabb 20 éven át az volt és 1687-ben követ is volt és Szirmay szerint utánuk is volt egy Szent-Ivány alispán és pedig János, aki kir. tanácsos és báró volt és talán ő volt az, aki Varannón egy kastélyt építtetett. (1730)

Csakhogy én a Szirmayt megelőző időkből tudok még más zempléni Szent-Iványokról.

Már a mohácsi vész utáni időkben (1552) életjelt ad magáról Zemplénben; Szent-Ivány Lajos, aki a hatalmas Drugetheknek Homonnán udvarbírájuk volt és közvetlenül utána (1570—1583) Szent-Ivány György, aki Rákóczy István uramnak a leányát: Potenciánát bírta élettársul és talán azért élt a Rákóczyak egyik ősi fészkeben: a zempléni Körtvélyesen, amely később a két Szent-Ivány Mihály alispánnak is otthona volt.

A Szirmay Antalt követő korszakban épen Körtvé-

<sup>1</sup> Enntk a Szent-Ivány Zsigmondnak a névalírását közöltem a „Viczmándy cs. történeté”-ben.

Iyes szomszédságában: Málczán bukkannak fel ismét a Szent-Iványak. Persze, hogy házasság útján kerültek oda, épúgy, mint Málczának akkori többi birtokosai is, nevezetesen a nagyváradi Stépánok, a Szentléleki Mészárosok és a Vassok, mert hiszen hajdan Málcza kizárólag a nevezetes Gutkeled-nemzetség birtoka volt.

Szent-Ivány Károly ugyan apósának: csicseri Orosz Pálnak a birtokába ült ott belé, de az Oroszoknak — akiknek már 1506-ban pallós joguk is volt — eredetileg maguknak sem volt semmi közük Málczához, mert ahhoz csak Szent-Ivány apósának nagyapja: ugyancsak egy Orosz Pál, II. Rákóczy Ferenc híres generális-strázsamester e, mint a kihalt Zokolí-család (de gen. Gutkeled) és benne Zokoli Péter, a Bocskay udvarmesterének egyik nőági leszármazója jutott legelőször hozzá.



*Szent-Ivány Károly*, kir. tanácsos, zempléni első-alispán (1839—43)  
névalírása.

Hát a szegény-legény Szent-Ivány Károly házasság útján lett Málczán földesúr, de az eszével szerezte meg hozzá később magának a zempléni másod, majd első alispánságot.

Bizony-bizony az az első alispánság megszerzése 1839-ben egy kicsit nehezen ment, mert egy veszedelmesen erős ellenfél: Lónyay Gábor állott vele szemben és ráadásul vallási kérdést is csináltak a választásból. (Szent-Ivány katolikus, Lónyay pedig protestáns volt.)

Amikor a választás eredményét kihirdették, a vesztes ellenpárt nagy zenebonát csinált: az elnöklő Siskovics adminisztrátort a karzaton jelenvolt diákok körülfojták, szidták a rác istenét, az ablakon ki akarták dobni, az öltözetét megtépázták, miközben a kalpagját el is tüntették.

Magának a megválasztott alispánnak: Szent-Ivány Károlynak az volt akkor a szerencséje, hogy a választás nap-



ján Dokus László volt alispán és követ házánál — nagybetegen feküdt.<sup>2</sup> Hát ennek az okos és szerencsés alispánnak és Orosz Franciskának (az Orosz Pál és Görgey Rozália leányának) volt a fia a mi későbben híressé lett zemplénink: Szent-Ivány Vince...<sup>3</sup>

Ő először szintén otthon: Zemplénben próbálta meg a szerencséjét, hiszen akkoriban szabály volt a megyénél kezdeni meg a szolgálatot.

1832-ben már vármegyei aljegyző az apja oldala mellett, aki akkor még másodalispán volt és persze — mert ez hozzátartozik a karrier-csináláshoz — tagja az újhelyi kaszinónak, természetesen szintén az apja oldalán. (Mel-

Lónyay Gábor zempléni követ (1848) névalírása.

lékesen megjegyezve: ugyanakkor Kossuth Lajos zempléni táblabíró is tagja volt annak a kaszinónak.) Hogy mikor jött fel a fővárosba? pontosan megmondani nem tudom,

<sup>2</sup> Ezt az adatot valamikor néhai Takáts Sándor történetírótól kaptam, (Vesd össze: „Az én őseim” c. munkámmal, ahol a választás más részleteivel foglalkoztam.)

csizserei Orosz Pál Görgey Rozália	Erzsébet			
	Kéry János		Anna	
	Antónia			Ignác
	Bydeskuthy Mihály	1814	◊	Dobos Terézia 1839 ◊
	Franciska			Vince sz. 1811
Szent-Ivány Károly			Rozália	
			Szerdahelyi	
			László (örökbe fogadta)	
			Szent-Ivány Vince	
			1. Dorner Ernesztina	
			2. Tischler Gabriella	
	Apollónia		Jozefa	
	Szentlélek M. Pál		Wiczmándy János	

<sup>3</sup> Keresztszülei az öreg Wiczmándy József és ennek felesége legényei Pintér Zsófia voltak.

de 1839-ben már a Budán székelő helytartótanács „titoknoka” volt és amikor — 33 éves korában — oda tanácsossá kinevezték, ezt maga József nádor, aki valamikor Szent-Ivány Ferenc († 1822) országbírót is jól ismerte, egy igen kegyes, meleghangú levélben közölte a boldog apával (1845)<sup>4</sup>

Szögyény László, a későbbi országbíró és főrendiházi elnök, aki a kancelláriából Bécsből a helytartótanácshoz alelnökké éppen az időtájt neveztetett ki, az ő nevezetes Emlékirataiban Szent-Iványt épencsak megemlíti, holott más tisztviselőkkel szemben egyáltalán nem volt fukar a dicséretekkel.

Nem nagyon nehéz kitalálni, hogy nem rokonszenvezett vele. Pedig Szent-Ivány — akkor már cs. kir. kama-



*Szent-Ivány Vince névalírása.*

rás — megjelenése igen előkelő és úri volt. Testalkata sugár, arányos, — arcvonásai finomak voltak, egész külseje — ideszámítva öltözködését is — hódítóan elegáns volt.

Ebben a tekintetben az ugyanakkor szereplő közéleti nagyságok közül: a szúrótekintetű gróf Apponyi György kancellár, — vagy a nyurga termetű báró Vay Miklós, — a köpcös gróf Zichy Ferenc, — vagy éppen a nagy táncrendező, de falusi papra emlékeztető Zsejényi Ede mégcsak meg sem közelítették.

A baj másutt volt.

Egy igen illetékes ember: az 1848/49-iki időkben nálunk szomorú hírességre vergődött Windischgrätz herceg, aki jól ismerhette őt még Zemplénből, mert sógora volt Sárospatak akkori urának Bretzenheim hercegnek, úgy

<sup>4</sup> A levél özvegy Szent-Ivány Lászlóné birtokában.

jellemezte Szent-Ivánt, hogy „nagytehetségű, hideg és erélyes”.<sup>5</sup>

Na, épen ezek a tulajdonságok nem nagyon kedvesek az emberek nagy része előtt! ...

Azért fakadt ki ellene később a zseniális, de fennhéjázó Pulszky Ferenc is, amikor mint felfuvalkodott bürokratát emlegette.<sup>6</sup> Pulszky egyébként az előkelő nemes-séggel általában nem nagyon rokonszenvezhetett, mert a szülőföldjébeli sárosi urakat svihákoknak nevezte.

Így Szent-Ivánt ezek az ő fényes tulajdonságai jóformán kijelölték arra, hogy az emberekkel sok küzdelme legyen, de arra is, hogy férfiasan megállja a helyét. ...

Íme mindjárt az első nagy próba.

1845-ben a nagy Széchenyit teszik a helytartótanács közlekedési osztálya élére és helyetteseként mellé rendelik Szent-Ivány Vincét! ... Egy lángésszel kell karöltve járnia, aki érzékeny mint egy kisasszony, és robbanékony mint egy tűzokádó!...

Kovács Lajos, Széchenyinek egyik bizalmasa és később, az 1848-iki minisztériumban egyik osztályfőnöke mondja el a következő jellemző esetet.<sup>7</sup>

1846-ban tette meg a Pannónia-gőzhajó az első utat a Tiszán, s ez alkalomból Széchenyi, kíséretével együtt, amelyhez Kovács Lajoson, egy Patayn és másokon kívül Szent-Ivány is hozzátartozott, napokon át a hajón utazott.

Széchenyinek már kezdetben feltűnt, hogy Szent-Ivány naponta írásbeli jelentést küld a nádornak ... Széchenyi és Kovács Lajos (aki szintén nem szerette Szent-Ivánt) erre összedugták a fejüket és nyomban készen voltak azzal a gyanúval, hogy Szent-Ivány (Széchenyinek a hivatali helyettese!) spiclískedik — Széchenyire...

Széchenyit gyanújában még megerősítette az, hogy ő is naponta tett jelentést a nádornak és amikor egyik jelentését azzal a cézzal olvasta fel Szent-Ivány előtt,

<sup>5</sup> L. Berzeviczy A.: „Az abszolutizmus kora”.

<sup>6</sup> L. Pulszky F.: „Életem és korom”.

<sup>7</sup> L. Kovács L.: „Széchenyi közéletének 3 utolsó éve”.

hogy majd ez viszont fel fogja olvasni az ő jelentését Széchenyi előtt: a „nagytehetségű, hideg és erélyes” Szent-Ivány egyszerűen — hallgatással hártotta el magától Széchenyit...

Talán mondani sem kell, hogy a spiclikedésről szó sem lehetett, hiszen azt elsősorban a nádor nem tűrte volna! ... Széchenyi lánghész volt, de a polgári közigazgatáshoz — mint egykori katonatiszt — nem értett, azért adták mellé Szent-Iványt, akinek a közigazgatás a kisujjában volt.

Széchenyi az eseten nagyon fel volt indulva, hiszen ő-vele többször megtörtént az életében, például egyszer a felsőház nyílt ülésén is, gróf Zay Károlynak általa nem szívesen hallgatott beszédénél, hogy az izgalomtól eszméletlenül összeesett.

Ez alkalommal a dolog ugyan nem ment odáig, de el-hihetjük Pulszkynek azt a megállapítását, hogy Széchenyi szívesen szabadult volna meg ettől a hivatali helyettesétől és József nádornak a halála után igen örült annak a hírnék, amely szerint az udvari kancellária azzal a gondolat-lal foglalkozott, hogy Szent-Iványt alnádorrá fogják ki-nevezni.

Ez a hír, ha nem is valósult: valószínűnek látszott.

Szent-Ivány igen benfentes volt Bécsben a kancelláriánál is. Széchenyi azt hitte, hogy ott is dolgozik ellene. Pulszky is azt állítja, hogy 1847-ben a kancelláriánál külön bizottság volt, amely Széchenyi javaslatait ellenőrizte és ennek főembere Szent-Ivány volt, aki állítólag sokszor érezte vele, hogy a végső döntés a bizottságtól függ.

Annyi mindenesetre bizonyos, hogy Szent-Ivány a kancellária megbízásából igen kényes ügyekben is eljár-t, így az 1847-iki országgyűléshez intézett engesztelő királyi leiratnak elfogadása érdekében is Lónyay János és Wirk-ner Lajos udvari tanácsosok társaságában Pozsonyban sokat fáradott.<sup>8</sup>

<sup>8</sup> L. Kónyi: „Deák F. beszédei”.

Nagyon sok érdemet szerzett ő már akkor egy tündöklőbb közéleti elhelyezéshez! ...

Ámde jött 1848 és utána a szerencsétlen önkényuralom... Szent-Ivány Vince nem volt forradalmi természete mi várhatott rá?

Az első független magyar minisztérium — benne Széchenyivel és Kossuthal, akik jól ismerték — aligha adott neki valami különös szerepet. De jött 1849 és a konzervatívoknak, akikhez Szent-Ivány is tartozott, a hálátlan és népszerűtlen szerepük.

Igenis: a konzervatívoké, mert a többiek közül azok, akiknek nem kellett a forradalom: egyszerűen — félreálltak. Báró Eötvös József a forradalom első fuvallatára, még 1848 őszen itt hagyta az országot, — Deák Ferenc pedig sohasem volt Debrecenben. A konzervatívok nem így tettek. Ők a békés megoldást keresték, igaz, hogy eredménytelenül. Még az ő 1847-iki alapon szándékolt megoldásuk is, amelyet Deák Ferenc méltán kévéseit és elvetett: az osztrák miniszterek szemében maga a forradalom volt, amelynek hallatára méregbe jöttek. Pedig ennek a megoldásnak az érdekében, tisztán hazafias szándékkal, Szögyény László később, 1851-ben, az akkor szervezett birodalmi tanácsba is bement. Tettét — hazafias szempontból — Deák sem kifogásolta, tisztelettel vette tudomásul.<sup>9</sup>

Szent-Ivány is ilyen konzervatív volt: hazafi, de királyhű, vagy ha úgy tetszik — mint Fraknoi mondta egyszer történetíróársára: Szirmay Antalra — hyperloyalis.

Amikor 1848 végén Windischgrätz herceg a teljhatalmú császári főparancsnok már azt hitte, hogy rövidesen el fog banni Kossuthal: körülnézett, hogy neki való polgári közigazgatást szervezzen. Kühner osztrák belügyminiszter az ideiglenesen kiküldendő polgári biztosok névsorába — Lónyay János, ifj. Mayláth György stb. mellett — Szent-Ivány Vincét is felvette,<sup>10</sup> aki a pesti katonai kerület főbiztosa lett, de azzal a nemes szándékkal, hogy a

<sup>9</sup> L. Deák F. levelét Szögyény emlékirataiban.

<sup>10</sup> L. Berzeviczy A.: „Az abszolutizmus kora”.

kivételes állapot nyomásán tőle telhetőleg enyhítsen. Még az 1849-iki márciusi alkotmány oktroyálása előtt Stadion báró Jósika Samut hívta tanácskozásra, amelybe Apponyi Györgyön, Dessewffy Emilen, gróf Barkóczy Jánoson stb. kívül Szent-Ivány is bevonatott.<sup>11</sup>

De Windischgrätz a magyar hadak győzedelmes előnyomulása miatt már 1849. április 12-én visszahívatott és egy ideig Szent-Iváynak is bizonyosan megszakadt a szerepe. (1849 nyarán mint főbiztos már ismét hivatalában volt: a nemzeti múzeumról is jelentést tett.)

1849. október 17-én Magyarországot — mint valamikor II. József idejében — kerületekre osztották és annak a kerületnek, amely Pest- és Esztergom vármegyékből, továbbá a Jászságból és a Kunságból állott, a főispánjává Szent-Iványt nevezték ki, de ő ezt a hivatalát csak addig tartotta meg, amíg arra a meggyőződésre nem jutott, hogy Magyarország államiségének visszaállítására — még 1847-es alapon is — egyelőre semmi kilátás nem volt.<sup>12</sup> (1851 nyarán már nem volt főispán.)

Most tehát úgy látszott, hogy az alig 40 éves Szent-Ivány előtt az érvényesülés további útja végleg lezáródott, pedig ő tele volt munkakedvvel és dicsvágygal...

De mi volt az ő vesztesége azokéhoz képest, akik üldöztek, bebörtönöztek, vagy épen életüket veszítették?

Csak haza kellett mennie szülőföldre: Málczára, hogy lássa a mások sokkal siralmasabb állapotát. Ott lakott többek között az „Arany trombita” híres szerzőjének: Sárosy Gyulának második felesége, az akkor alig 30 éves Vass Paulina. Ennek az apját: Vass Antalt, egy öreg táblabíróért a cselekményeért, hogy a forradalmat mint a rögtönítélő bíróság tagja szolgálta: Haynau két évi börtönre íteltette. Nem járt jobban a férjje: Sárosy Gyula sem, ez a mintapéldánya a forradalmároknak, az ő vasgyűrű, zömök termetével és rendetlen, vörös szakállával... őt

<sup>1</sup> L. Rogge „Oesterreich von Világos bis zur Gegenwart”.

<sup>12</sup> L. Busbach P.: „Egy viharos emberöltő”.

1851. október 8-án idősb Andrassy Gyula gróffal és másokkal csak in effigie akasztották fel ugyan, de később (1852 végén) elfogták és bebörtönözték.

Volt hát mit Szent-Iványnak hallgatnia a kesergések-ből Málczán is! .., A szájhagyomány szerint Sárosyné fel is kereste őt és arra kérte, hogy járjon közben férje kiszabadítása érdekében.

„Ha közbenjárnék: engem is becsuknának.” — sietett a kérelmet elhárítani Szent-Ivány.

„Megérdemelni!” — vágott vissza állítólag a híres költő elkeseredett felesége.<sup>13</sup>

A visszavágás, ha ugyan megtörtént, nem volt igazságos. Igaz, hogy Szent-Iványt Sárosy Gyulától testben-lélekben egy egész világ választotta el.

„Viharmadár voltam:  
Nincs papagálytollam”,

énekelte Sárosy, — ellenben Szent-Ivány nem volt vihar-madár, de épen olyan jó hazafi volt, az ő konzervatív barátaival együtt, akik közül egyik-másik (például Vay Miklós és Zsedényi) még börtönbe is került. (1853-ban már magát Szent-Iványt is szemmel kísérte a rendőrség.)

Szent-Ivány egy később (1863-ban) kiadott röpiratában önérettel hivatkozott is arra, hogy „azoknak a hazafiaknak, akik a volt konzervatívparthoz tartoztak, nincs okuk megtagadni a múlt jókat.”<sup>14</sup>

Egyike azoknak a konzervatívoknak, akikhez Szent-Ivány kapcsolódott, volt: herceg Bretzenheim Ferdinánd is. Eredetre nézve nem magyar, mégcsak az apja jött be 1807-ben Bajorországból, amikor Lindauban bírt uradalmát a pataki és regécsi kincstári, — hajdan Rákóczy — uradalmakkal cserélte ki. De Bretzenheim Ferdinánd már nálunk: Pozsonyban és Pesten végezte az iskoláit és kifogástalan jó magyar volt.

<sup>13</sup> Sárosy Gyula egyetlen, ma élő unokájának: Wiczmándy Gyulának előadása szerint.

<sup>14</sup> L. „Észrevételek” írta Sz. J. V.

Amikor 1855-ben meghalt, özvegye: Schwarzenberg Karolina hercegnő Szent-Ivánt bízta meg uradalmi teljes hatalmú kormányzatával.<sup>15</sup>

Megtört hivatali karrierjeért ezzel kellett magát kárpótolnia mindaddig, amíg Bach bukása után (1859) ismét szerephez jutottak a konzervatívok.

Szent-Ivány ez időben: 1859. október 6-tól november 14-ig nem kevesebb, mint négyszer kereste fel Döblingben a tragédiája utolsó jelenetéhez közeledő Széchenyit, aki ezeket a látogatásokat pontosan felsorolta naplójában. (Ugyanakkor egy alkalommal ott járt Apponyi György is.) Hogy miről volt közöttük szó? arról Széchenyi be nem számolt, de azt feljegyezte, hogy egy esetben együtt is étkeztek, amiből az következtethető, hogy mégsem volt közöttük olyan feszült viszony, amelynek Kovács Lajos és Pulszky képzelte.

1860. októberben Vay Miklós már kancellár, ifjabb Mayláth György tárnokmester és nemsokára Apponyi országbíró lett és Szent-Ivánt is kinevezték a hétszemélyes tábla bírójául elnöki hatáskörrel.

Nagyobb megtiszteltetés rá nézve az, hogy mint az újságíró Kecskeméthy Aurél a naplóiban is feljegyezte — I. Ferenc József is gyakran meghallgatja a tanácsát és 1863-ban valóságos belső titkos tanácsosává is teszi.

Ugyan mit várhatott volna még abban a bizonytalan, szürke provizóriumban? ...

Öregedett is már és talán néha-néha a visszavonulásra gondolt, amikor 1862-ben Málczán egy gyönyörű kastélyt épített magának és ahhoz egy tágas parkot teremtett. És volt ezekhez egy 1200 holdas kitűnő birtoka, és szakácsot, inast, hajdút tartott: valóban, szebb és kényelmesebb ott-hont semmiféle kegyelmes úr nem kívánhatott! ...

De jött a vég: a *császár* tanácsosa nemsokára nem tudott már többé tanácsot adni, nem csak azért, mert a *király* a konzervatívok tanácsát félretette és — végre-valahára — Deák Ferencre kezdett hallgatni, de azért is, mert

<sup>15</sup>L. Wertheimer L.: „Andrássy Gy. élete”.



— ó, rettenetes végzet! — elvesztette a beszélőképességét.

Csak úgy tudta magát a környezetével megérinteni, hogy egy ábécés táblán pálcán mutatott rá azokra a betűkre, amelyek összerakva az ő kívánságát fejezték ki. Ez volt az ő szomorú beszéde most már mindhalálig...

Családja nem volt, egyetlen testvérének: Szent-Ivány Rozáliának négy fia közül kiválasztotta tehát a legdaliásabbat, a legszebbet és talán a legjobbat is: ághesernyői Szerdahelyi Lászlót és őt örökbe fogadta és átadta neki azt a nevet, amelynek régi dicsőségéhez ő: Szent-Ivány Vince annyi új dicsőséget szerzett. ..

Több, mint 65 éve annak, hogy meghalt, de az ő szomorú néma beszédének egyetlen tanúját, azt a bekeretezett, gyászos ábécés táblát, a mutató pálcával, a kegyeletes utódok ma is ott őrzik a büszke, fényes kastélyban.

Olyan lehet az ott nekik, mint Longfellow gyönyörű költeményében az a csodálatos lépcsőházi óra, amely meg nem szűnik emlékezetbe hozni azt, hogy „soha többé — mindörökké”, vagyis hogy egyszer mindörökké vége szakad még az olyan igazán nagyszabású emberek földi szerencséjének is, mint aminő igen nehéz időkben Szent-Ivány minden kétségen felül volt...

**SÁROSY GYULA ZEMPLÉNBEN.**

Az 1840 augusztus havi tisztújítás alkalmával, egy felolvasó körútjában Újhelyben, amikor a megyeház nagytermében verseit szavalgatta: egy-egy pillantással közbe-közbe felnézett Sárosy Gyula a karzatra és ott, az előtte ismeretlen városi és megyei közönség soraiban egy leány tűnt fel neki, akinek „deli, szép termete' volt és „fejét a legsötétebb hajak éjjele” övezte.<sup>1</sup>

Ennek a lánynak: Vass Paulinának a látása „keblét és elméjét teljesen megtöltötte”.<sup>1</sup>

A regény tehát megkezdődött vagy legalábbis megkezdődhetett volna, de egyelőre semmisenem kezdődött meg, hiszen Sárosy már két év óta férje volt egy — mint ő nevezte — „aranyhajú, bűvös angyal”-nak, akit imádott és aki vele akkor ott is volt...

Igen, de a feleség: a regényes nevű Hilvéty Arnoldina, mintha érezte volna, hogy valami csodálatos hatalom más nőt jelölt ki az ő férje számára és hogy ő nekik az útjukban van: alig három évi házassága után (1842. március 2-án) meghalt.

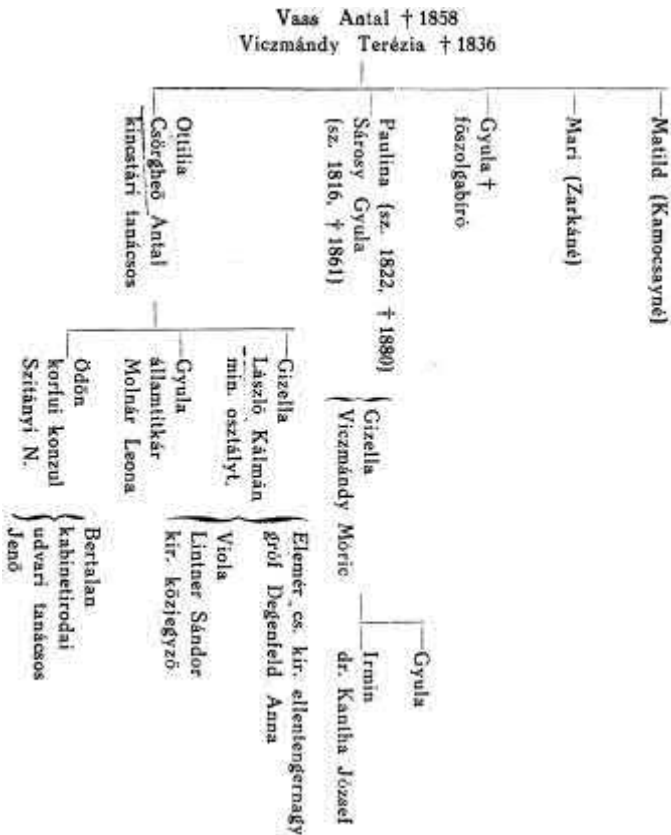
Sárosyt búbánatba ejti a gyász és úgy látszik, hogy vígasztalhatatlan, de nem volna az az ember és az a költő, aki volt, ha rövid hat hét lefolyása után már újra ne gondolna arra az Újhelyben azelőtt másfélévvel egyszer látott igen szép lányra, akit ő álmaiban nem Vass Paulinának, sőt nem is Paulinának, hanem a szerelmes ember költői szabadságával Palinának nevez.

De én azt hiszem: Palinán kívül valami egyéb vonzóerőnek is kellett Újhelyben és Zemplénben Sárosyra hat-

<sup>1</sup> L. Sárosy Gy. 1842. május 12. kelt levelét Vass Paulinához. (Az itt idézett összes levelek Viczmándy Gyula birtokában.)

nia, ami őt magával ragadta. Nem anyagi érdek, ámbár Palinára anyja után nézett is valami birtokrész Legényén, Morván és Bányácskán, sőt egy szőlőbirtok is Ladmocon, no meg az apja: Vass Antal után Málczán valami földbirtok is egy szerény lakóházzal, ahol Palina valamikor először pillantotta meg a világot. De ők öten voltak testvérek: egyre-egyre nem nagy örökség várt,<sup>2</sup>

Sárosy egy gyönyörű úri kört is talált Zemplénben: a tehetség és szellem akkori legkitűnőbb képviselőit. Nevezetes újhelyi felolvasása alkalmával már ott barátkozik



a börtönéből nemrégén kiszabadult Kossuthral és vele meg Lónyay Gáborral Berettőre is kiment Kazinczy Gáborhoz,<sup>3</sup> — és vendége volt az ő legkedvesebb barátjának: Szemere Miklósnak és pedig nemcsak Lasztócon, de — Kazinczy Gáborral és Tompa Mihálylyal — a tolcsvai pincében is,<sup>4</sup> mert ő már akkor töredelmesen bevallotta, hogy „szereti a férfias mulatságokat”.<sup>5</sup>

Ő meg is rajzolta barátai egyikét-másikát. Szerinte Kazinczy Gábor („az én jó Gáborom”) „szenvedélyes és széles ember: meglehetősen barát, jó népszónok, költői hajlama is van, — Szemere Miklós pedig „folyton csak elménckedik”<sup>3</sup>

Dicsérte Újhely lelkes hölgyeit is, csak Kossuth Zsuzsit korholta, mert barátnéjáról: a szép Palinaról rosszakat beszélt. Azt mondta róla, hogy „büszke, affektált és hiú”.<sup>7</sup>

De törődött is Sárosy a Zsuzsika véleményével...

1842. április 11-én már megindította a harcot az egyetlenegyszer látott „széplelkű” Palina bírásáért és pedig úgy, hogy róla ismeretlenül a sógoránál: Csörgheő Antal becskerekai kamaragyésznél és biztosnál valami ürügy alatt és egy kis, ilyenkor megbocsátható füllenessél, kérdezősködik.<sup>8</sup> Csörgheő barátságos válasza után nyolc napra ismét ír neki. Bevallja, hogy ő Palinával közelebbi viszonyba akar lépni, mert őt „télscjbcn és hajlamokban szívével a leginkább összhangzónak” gondolja mindazok között, akiket ismer. Mentegeti is magát, hogy ilyen hamar új házasságra gondol, de el akarja fogadni Eötvösnek részvétnyilvánítása alkalmával adott azt a tanácsát, hogy „bizonyos szerencsénknek egy útja: felejteni tudni, hogy boldogok voltunk”. Azt is írja neki, hogy ő „már Palinától levélben megkérdezte, hogy „nem bírná-e átvinni az érzel-

<sup>3</sup> L. Sárosy 1842. június 20. levelét Vass P.-hoz.

<sup>4</sup> L. Abafi L.: „Sárosy-album”.

<sup>5</sup> L. Sárosy 1842. június 28. levelét V. P.-hoz „Nincs azonban e részben kegyednek mit aggódnia, — írta Sárosy.

<sup>6</sup> L. Sárosy 1842. május 21-én kelt levelét.

<sup>7</sup> U. ott.

<sup>8</sup> L. az említett levélgyűjteményben.

met, melyet csekély dalai iránt — egy kedves barátja előtt tett nyilatkozata szerint oly lelkesedéssel táplálni mondott: személye iránt is.”

Nagy bátorság volt ez Sárosytól, mert ő Patinával soha még egy szót sem váltott, és Palina adott már akkor egy igen előkelő úrnak is kosarat.<sup>9</sup> De mitől riadt volna vissza egy Sárosy Gyula? Hiszen 26 éves volt és büszkén mondta választottjának is, hogy „hátul maradni sehol sem szeretek: vagy elsőség, vagy — semmi!”<sup>10</sup>

A választ azonban mégiscsak nyugtalanul várta, pedig az sokára jött, mert a távolság nagy volt közöttük: Palina özvegy apjánál Újhelyen lakott, Sárosy, mint törvényszéki jegyző, Aradon hivatalnokoskodott. De az 1842. május



Vass Paulina („Palina”) névaláírása.

10-i levelében már teljesen a Palinától érkezett kedvező válasz hatása alatt áll. „Kegyed egy igen elszaggatott szívnek lesz az asszonya”, írja Sárosy. „Én kegyedet csak úgy szerethetem, mint a zempléni tisztviselőválasztáson egyszer látott, de távoli emlékezetben is melegen kedvelt jó Palinát. Akkor az oltár még visszatartott minden más nővel közelebbi érintkezéstől. Arnoldina kegyedet egy pusztalátás után igen megkedvelé.” És ezt egy másik levelében így egészíti ki: „Ó, mint szeretném kegyedet tetőtől talpig ismerni.”<sup>11</sup>

De talán még melegebbek későbbi levelei, amelyekben azt írja: „dicsőségemnek tartom a haza egyik legszebb, legértelmesebb és — mint hiszem — legjobb leányával szellemi és érzéki közelviszonyba léphetni”, majd: „én úgy érzek, hogy Arnoldina után engem egyedül Palina és kívülle senki boldoggá nem tehet”.<sup>12</sup>

<sup>9</sup> L. V. Gy. levélgyűjteményében.

<sup>10</sup> L. Sárosy 1842. június 24-i levelét Vass P.-hoz,

<sup>12</sup> Sárosy 1842, július 1. és 19-én kelt levelei

Csakhogy a lelkét megszállja a kétkedés és aggodalom is: „csalódni bennem könnyen lehet, de általam megcsaladni nem fog. Reméljen tőlem minden jót, de legyen készen a legrosszabbra: így biztossá teszem, hogy csalódni nem fog, sőt többet találанд bennem, mint reménylett. A képzelődés messzelátó ja minden kicsinységet nagyít: boldog az, ki mindent a valóság kicsinyítőjén keresztül szemlélhet.”

Máskor ismét visszatér fiatalos önbizalma és ezt írja Palinának: „ha magam nem tapasztalnám a lehetőségét, soha nem hittem volna, hogy egyszeri látás benyomása után, tehát csaknem egészen ismeretlenül, ekként lehessen

*Sárosy Gyula. m. t.*

Sárosy Gyula névalírása.

szeretni, mint én Palinámat. Mégcsak képzelni sem tudom-, hogy kegyeddel boldog ne lehessek.”<sup>13</sup>

De már itt volt az ideje: nemcsak szép szavakat mondani, de a megoldáshoz látni. A lakodalom jár az eszében és így akarja azt előkészíteni: „kegyed vőfényeül Pulszky Ferenc, szívemhez legközelebbi álló barátomat, magaméul pedig Erdélyi Jánost, — kegyed tanúául Kazinczy Gábort, magaménak Vachot Sándor barátomat választanám.

Vendégekül a következők részvételére számolnék: Szemere Miklós, — Sárosból Kapy István,<sup>14</sup> — Szemere Bertalan Borsodból, — Vachot Imre Pestről. Ha Vay Dani Bécsből lejönne, kegyed őt is választhatná vőfényeül... de én akkor Eötvös Józsefet választom.”

Ezeket a színes terveket azonban alighanem Pálmának az apja fújta le. Még Csörgheő Antal felveti azt az eszmét, hogy a lakodalom — nyilván azért, mert ő előtt lakott — Nagybecskereken legyen, azután félretesznek min-

<sup>13</sup> Ugyanannak július 26-án kelt levele.

<sup>14</sup> 1836/37-ben ennél a Kapy Istvánnál, aki Sárosban alispán volt, mint 20 éves fiú jurátuskodott Sárosy és akkor írta „A királyné titka” c. drámáját.

den tervelést és megtartják a lakodalmat Újhelyben egészen csendben, ha ugyan az elménckedő Szemere Miklós, mint násznagy nem vitt oda valami kis vidámságot..

Sárosy már régen írta Palinának, hogy „kíváncsi vagyok első találkozásunkra”,<sup>15</sup> ez tehát végre megtörtént. Az esküvő szeptember hó végén volt, de csak október utolja körül érkeztek Aradra, mert Palinának útközben valami baja támadt és Debrecenben pihennie kellett. Sárosy nem várhatott rá ott, (szabadsága alighanem lejárt) de Aradról sietett neki ezeket a jelentős sorokat írni: „mielőtt Zemplénbe utazhattam volna, tégedet csak képzeltelek, most már szerencsémül jutott kedves birtokod... Csókolom a fájós lábacskádat, vállacskádat és kezecskédet... Isten veled és az én erős szerelmem.”<sup>16</sup>

Eddig van a Sárosy-pár szerelmének első fejezete, amelynek színtere, levegője és napsugara Zemplén volt.

Most már Arad lett a színhely, de csendes, boldog szerelmüknek — legalább levelekben — alig van nyoma — 1848-ig!...

Itt jött a fordulat.

Természetes dolog, hogy Sárosyék Pestre jöttek.

Hogy is lehetne Pestet abban az időben Sárosy nélkül elképzelni? Kossuthék régi barátai voltak és Zemplénből feljött Szemere Miklós is. A Kisfaludy-társaságnak tagja volt, ismerte Vörösmartyt, Vachot Sándort, Szemere Pált, Fáy Andrást: volt hát kívül szórakoznia. Lett törvényszéki elnök, képviselő, kormánybiztos és Isten tudja: még mi, de mindezeket mindenki elfeledte, abban a percben amikor 1849-ben Sárosy Debrecenben kilépett az „Arany trombitá”-val! ... Mert akkor mindenki csak arról beszélt. Csakhogy az a trombita volt épen az, amely őt Palinától elválasztotta! ... Eleinte csak ideiglenesen, azután — örökre..

Más asszonynak kellett volna Palinának lennie, hogy a férjét Debrecenbe is elkísérje. Nem mintha a bőrét fél-

<sup>15</sup> 1842. május 21.

<sup>16</sup> 1842. okt. 24.



tette volna: csakhamar bebizonyította, hogy nem féltette. De hány úriasszony akadt Magyarországon, aki aláírta volna azokat a szörnyűségeket, amelyeket Sárosy abban a pokoli lánggal égő verses munkájában elharsogott?

Valamikor Széchy Károly mondta, hogy abban a munkában „a méltatlankodásnak, felháborodásnak, megvetésnek, ráfogásruak, gyanúsításnak és nem egyszer: rágalmazásnak egész vihara zúg!”

Palina mindig rajongott a szép versekért, hiszen jóformán ismeretlenül azért ment férjhez Sárosyhoz.

De neki egy magasan szárnyaló Schiller vagy egy játsszi Heine kellett: egy nagyszerű forradalmi költeményt trombitáló Sárosy, az ő kényes, fínys, vagy Kossuth Zsuzsi szerint: affektált természetétől nagyon távol állott! . . . Sárosy lázban égve, tüskés bajusszal, fél mellét eltakaró vörös szakállal, kalapja mellett egy hosszú vörös tollal, Debrecenben trombitált: Palina pedig nem ment oda, hanem meghökkenve ott ült Újhelyben az apjánál, törekeny testtel, idegesen és megrémülve attól, hogy az ő férje írta ezeket a sorokat:

„Ez a köztársaság oly becses portéka,  
Melynél nincs istennek dicsőbb ajándéka ...”

Bizony talán az sem vigasztalhatta meg, hogy az „Arany trombitá”-nak olyan remek részletei is vannak, mint „A huszár” című költemény, („Nyolcadik lehelet” alatt) amely maga egyedül is biztosíthatná a halhatatlanságot szerzője részére.

A halhatatlanságot biztosította, igen, de a boldogtalanságot ezután róla el nem hárította semmi és senki...

Vájjon mikor csókolta meg utoljára Sárosy az ő Pálmáját? 1849 áprilisban még készült a feleségéhez, de éppen az „Arany trombita” miatt nem mehetett hozzá, mert az még munkában volt, hát csak egy „gyilkot” küldött neki, hogy „azzal ölje meg azokat, akik az ő jogai sérelmével hozzá — közeledni merészkednek.”<sup>17</sup>

<sup>17</sup> L. Sárosy Gy. 1849. április 11-én kelt levelét.

Hogy találkoztak-e a világosi fegyverletételig? nem tudom. A fegyverletétel előtt Sárosy Világoson volt és bejárta a tábornokot, azután a hegyek közé ment és ott valahol egy szekérszínben az ő veszedelmes „*Ponyvára került Arany trombitájának* 300 példányát elrejtette a — polyvába...<sup>18</sup>

Onnan Békésgyulára ment, ahol a piacon szónokolt is, azután megkezdte boldogtalan — bujdosását.

Őt egyelőre nem fogták el, de letartóztatták a feleségét. De Palina méltóan viselte magát: nem vallott. Pedig találkozniuk mégis kellett valahol a bujdosás alatt is, és Sárosy forróbban ölelhette az ő Palináját, mint valaha, mert első és egyetlen gyermekük már 1850-ben született.

És Palina rendesen értesült is a Sárosy tartózkodási helyéről, bármilyen nehezen, kerülő utakon és fortélyokkal is ment a dolog.

Amikor Sárosy: álnév alatt, leborotvált képpel, az órán szemüveggel, Arad, Békés, Bihar és Szabolcs vármegyén át 1850 végén Gyöngyösre került, ő maga értesítette onnan Palinát, de apósához Újhelybe címezve, kelet nélkül és ezekkel a végső sorokkal: „forró szeretetem biztosítása mellett, mindnyájatokat üdvözölve vagyok barátod S. Gy.”

A barátság tehát még fennállott közöttük: Palina is gondolt a férjére, mert valami pénzösszeget (40 frtot) küldött (bizonyosan óvatos, kerülő utakon,) a már akkor sokat szenvedő és ínségben élő, szerencsétlen Sárosynak.

Szemere Miklós is gondol Sárosyra és egy keltezetlen levélben azt kérdezi Palinától: „mit tud az előttünk kedves bujdosók némelyikéről? Nem nevezem, kegyed se nevezze: *a levelek pecsétje gyenge lakat.*” És az utóiratban még elmésen és ravaszul hozzáteszi: „ha ír a feljebb említett közös barátunkról: Trombitás Lajosról,<sup>19</sup> igen nagy örömet szerez nekem. Merre van, mint lehetne írnom hozzá?”

<sup>18</sup> L. Derosényi huszárőrhadnagy elbeszélését a „Zemplén vm, Adalékok”-ban.

<sup>19</sup> Sárosy teljes keresztneve: Lajos, Gyula volt.

De mindez az óvatosság hiábavaló volt: 1852 karácsony hetében mégiscsak elfogták Sárosyt...

És most következett Palinának talán az utolsó, nagy drámai jelenete Sárosyval... Amikor Sárosyt a pesti Új-épületből a későbbben közkeletű fogalommal vált Königrätzbe készültek átszállítani: a sógor Csörgheő Antal közölte, hogy Sárosy még elbúcsúzhasson az ő szépséges Pálmájától és — először és utoljára — láthassa az ő egyetlen leánykáját, a 2 ½ éves Gizit, aki gyermekes ösztönrel nem a kezét csókolta meg, hanem — mint ahogyan a költő a „Látogatás” c. költeményében maga leírja — a *láncát*...

Palinának azután már nem jött többé levél Sárosytól soha. Amikor 1855 végén Sárosy előtt kinyílt a börtönajtó és hazajött Pestre: nagyon szerencsétlen volt. Az a verse, amelyet önvallomásként azzal a szívet tépő refrénnel írt:

„Szegény anyám, ha tudta volna,  
Dehogyan szült volna engemet,”

egyike a legmegindítóbb költeményeknek, amelyeket a világirodalom felmutatni képes. Az angol Wordsworth és Moore Tamás sem tudták fájdalukat gyönyörűbb szavakba önteni.

De abban Sárosy az ő Palinájáról már hallgat. Mintha minden megszűnt volna közöttük. A hat esztendeig tartott bujdosás és börtön hűtötte-e le szerelmüket? ...

És 1859-ben Sárosy újra becsukják, de a „Látogatás” már elmarad. Azután összetörve, betegen megint hazajön Pestre, Palina talán várja is tőle a levelet, de levél nem jön ...

Vége 1861. november 11-iki kelettel kapott levelet Pestről, de nem Sárosytól, hanem csak — Sárosyról... .

A levelet Csörgheő Antal írta: „Az isteni gondviselés megkönyörült szegény Gyuládon, ki ma reggeli négy órakor a jobblétre szenderült át.” És az utóiratban még hozzátette: „halála előtt egyedül azon kívánságát jelenté ki, hogy a jegygyűrűjével az ujján temessék el.”

Hát a Sárosy szerelme mégsem aludt ki egészen ...  
És a Palínáé? ... Sárosy nem hihetett benne, hiszen ezt  
énekelte:

„Én hittem egy kebelnek, — azt hivém,  
Hogy értem a síríg lángolni fog,  
Szerelmemnek szentélyéhez vivém,  
S ím szíve értem többé nem dobog:  
Szilárdságot, ha nőszívtől remélsz,  
Addig csalódó! épen, amíg élsz!”

Palina mégis síremléket állított neki és örökre eltette  
az ő forró szerelmi vallomásait: a leveleit...

**DARMAY VIKTOR**

„Mily boldog, aki sírni tud még,  
Kinek a búhoz könnye van.. „,  
*Darmay.*

Íme az előjáték a 27 évet élt Darmay rövid tragédiájához: A nagyapja egyszer összezördült az apjával és felhevülésében — inkább csak a régi idők *rossz szokását* követve, mint komoly haragból — őt, születendő unokáját még az anyja méhében megátkozta.

Az a Széchenyi idejéből való, különben igen derék, okos táblabíró csak úgy könnyedén vetette oda a nagyapai átkot, az mégis mintha egész életén át követte és a sírig elkísérte volna Darmayt...

Már az életbe is egy kis balesettel lép be! Egyszer, amikor szülei látogatóban vannak, zempléni fiú létére Ungban születik. Persze a szép Reviczky Zsuzsinak ő még csak az első gyermeke, apja pedig Viczmándy Viktor 1848/49-iki honvédszázados, aki csak egy évvel azelőtt tette le a kardját Komáromban Klapkával, szintén fiatal ember, hát nem vigyáztak eléggé a születésnek se az idejére, se a helyére. . .

No a születés helye úgy sem fontos. Sokkal fontosabb, hogy hol járja az ilyen falusi gyerek, mint amilyen a kis Győző volt, az iskolát.

A nagyapja, aki már régen elfelejtette azt az átkot, mint özvegy ember Kassán lakott és volt ott más ösmerős, meg rokon is, például a híres költő: *Sárosy Gyula* özvegye és leánya, hát szülei oda küldték iskolába a kis Viczmándy Győzőt. Mert akkor még Viczmándy Győző volt, de nem sokáig, csak épen addig, amíg — még a gimnázium padjairól — úgy 16 éves korától kezdve, mindig sűrűbben nem

kezdte küldözgetni Pestre a — *verseket*. Ezek alá ő már születésének véletlen helye: Darma után a Darmay Viktor nevet írta.

Hogy miért nem a saját nevét? Annak a nagypapa: Viczmándy János is lehetett az oka. A még József császár idejében született öreg úrnak valamikor a múlt század 30-as éveiben a zemplénmegyei közgyűléseken való szerepléséről még Kossuth is megemlékezett az ő törvényhatósági tudósításaiban, de neki a nyelvújítás mozgalmairól és a magyar irodalomról mégsem volt valami kedvező véleménye.

„Színház? Szamárság! Teátrum!” szokta volt mondani, amivel azt akarta jelezni, hogy neki az akkoriban új „színház” szó nem kell, és ő megmarad a régi „teátrum” szó mellett.

A Vörösmarty által kitalált „szivar” szó sem kellett neki, mert ő holta napjáig megmaradt az ő „cigarró”-ja mellett.

Ilyen nagypapa előtt tehát bajos volt Darmaynak a verseivel a saját neve alatt kirukkolni.

A prózáját nem igen említjük, mert prózát egész életében nem sokat írt és nem is tudott oly jól írni, mint verseket.

Reá alkalmazva igazán helytálló Wilde Oszkár egy kritikusanak az a megállapítása, amikor így szólt: „Wilde úr, minek ír ön verseket, hiszen *prózát írni sokkal nehezebb!*”

Persze ezzel szemben gyakran az ellenkező is igaz.

Amikor a fiatal Voltaire londoni tartózkodása alatt egyszer azt kérdezte Popétól, aki minden idők egyik legjobb verselője volt, hogy miért nem írta Milton az „Elveszett paradicsom”-ot rímes versekben? Pope röviden csak azt válaszolta: „Mert nem tudta!”

Darmay eleinte csak tapogatózott, hogy mit írjon: verset-e vagy prózát?

Sárosy Gyula özvegye egy alkalommal megmutatja neki férjének egy kéziratban hagyott „A királyné titka” j című drámáját és a 16 éves Darmay siet Pestre a kézirat-

tal, hogy azt személyesen bemutassa Jókainak, amiről mindjárt egy cikket is ír a „Nefejejts”-ben. (1867. febr.)

17 éves korában pedig az apja asztal melletti beszélgetései alapján megírja „Huszáraink a forradalom kitörésekor” című értekezését, olyan komoly ábrázattal, hogy később, évtizedek múlva, az író fiatalságát észre sem vette a jó Henthaller Lajos és vígan idézte „Kossuth és kora” című munkájában.

Hiszen egyébként Henthallernek erre az értékelésére jól rászolgált akkor is, később is, a szegény jó Darmay!

Neki Kossuth (no meg Petőfi!) volt már a gimnáziumi padokon az ideálja és mindjárt ott, az iskolában okoz neki bajt.

Furcsa eset! A nagyapja konzervatív, hiszen 1842-ben még a pallosjogot is gyakorolta, — az apja ugyan 1848/49-iki honvédtiszt, de Görgeynek adott igazat és a detronizálást elítélte, — ő maga, Darmay pedig minderről semmit sem akar tudni, hanem csupa Kossuth imádatból még gyerekfejjel beléköt valamelyik katonatisztbe...

Mit lehet csinálni ilyen gimnáziumi tanulóval? Párbaj még nem járt neki, hát ott kellett hagynia Kassát.

Ettől a gyerekkori kisiklástól kezdődik igazi poétasága és talán mártíromsága! ...

Még alig 17 éves korában (1867-ben) írja:

„Hiába küzdök, oh hiába minden,  
Magam a célhoz el nem juthatok,  
Ha nincs ki terhes kínomon segítsen,  
Az út elején összeroskadok.”

És egy másik költeményében:

„Hová visz ember magas röptű vágyad,  
Küzdelveid tövises utain?  
Gát visszatart, hegyes kő vérzi lábad,  
S tépett szívedben úgy sajog a kín.  
Ne menj, ne lépj a kész veszély elébe,  
Meg nem ment attól ingatlan hited,



A világ téged levonhat a mélybe,  
De te magaddal őt fel nem viszed.”

A középiskolát azután a szülei háznál: Kozmán mégis csak elvégezte és már jogászskodik is Eperjesen, de a hangulata mégis ilyen borongós:

„Engem egy perc ki nem elégít,  
S hitem alig van a jövőre,  
Nem bírom egy lét szenvedésit  
És ezer vágy űz, hajt előre.  
Sejtem, hogy el kell buknom, esnem,  
S a diadalért mégis küzdök,  
Nincs amiért ezt vagy azt szeressem,  
S szívemben égő lángok, üszkök.”

20 éves koráig írt legalább 30—40 eféle bánatos hangú költeményt, közöttük egy-kettőt olyat, hogy némely versgyűjteménybe (például az Endrődyébe) is belekerült, de hogy mi lehetett az ő szomorúságának abban az időben az oka, nem lehet tudni, mert ő maga is eltitkolta:

„Oh hallgass, mindörökre hallgass,  
Te szegény szív a múlt felől,  
Ne tudjon senki, senki lelkem  
Boldogtalan küzdelmiről.”

1871-ben már Pesten van az egyetemen, vagy inkább Endrődy Sándor, Benedek Aladár, Abrányi Emil és Szabó Endre társaságában, akik szintén pengetik a lantot.

Ha pedig Pestről haza megy látogatóba szüleihez, akik időközben Lasztóczra tették át lakásukat, mindennapos vendég a költő Szemere Miklósnál, aki szintén ott lakik Lasztóczon.

Ilyen környezet mellett most már önmagától adódott a megoldás: az írói tehetséggel bőségesen megáldott Darmaynak költőnek kellett lennie! Igen ám, de hogyan?


Hiszen amíg az egyetemi évek tartottak, a szülők ellátták a szükséges pénzzel, hát addig kedvére írhatott; — de azután!

Hát meg lehetett-e még egy olyan termékeny lírikusnak is mint amilyen Darmay volt, kizárólag a tolla után élni? Pedig az apja nem volt hajlandó őt az egyetemi évek leteltével anyagilag tovább is támogatni, egyrészt azért, mert több gyermeket kellett még felnevelnie, másrészt a közöttük fenforgó és mindinkább növekvő ellentétek miatt.

Az ellentéteket Darmay pályaválasztása okozta, amely apjának nem tetszett és eltérő politikai nézeteik súlyosbították.

Darmay apja valamikor az 1849-iki debreceni trónfosztó határozat után is híve maradt a Habsburg-háznak.

Darmay nem osztotta az apja nézetét! Hiszen apai és anyai ágon volt benne egyaránt Görgey- és Kossuth-vér



*Darmay Viktor névalírása.*

is, de ez a két vér soha sem vezett benne össze, ő épúgy, mint az ő öreg barátja, Szemere, 100 százaléig Kossuth-párti volt.

Ha ott, Lasztóczon összejött ez a három ember egy kis, pipaszó melletti politizálásra, bizony-bizony a Görgeyt istenítő 1848/49-iki honvédszázados nagy kisebbségbe került a két Kossuthista poétával szemben!

A politikai vitázás nagy hévvel ment köztük: Szemere egyszer aztán Darmay apjával végleg is összekulönbözött.

De éles ellentét feljödött ki az apa és fiú között is!

Egy heves összekoccanás alkalmával írta Darmay

„Elöre hát! — előre most már!  
A húr pattant, a nyíl repül;  
Nincs a mi többé visszatartson,  
Magamban állok egyedül.  
Kiket szerettem, megsirattam  
S kiteptem bús emléküket” . . .

Ragadj hát most amerre tetszik  
Te sötét hullám engemet.”

Ilyen felhevült lelki állapotban, egészen meggondolatlanul, pénz nélkül is kész volt hazulról elrohanni Pestre vagy akárhová, ha ugyan az utolsó pillanatban vissza nem tartotta őt szerető anyjának kérése.

ő maga is így énekelt:

„Oh jó anyám, ha te nem volnál,  
Ki úgy tartasz szelíd karoddal  
Még a távolban is, ki tudja  
Hogy s mint lett volna már fiaddal?!”

És ezekhez a folyton meg-megújuló bajokhoz jött azután valami, ami az ő bajainak a betetőzése volt: a szerelem.

„Óh! áldom a sorsot ezerszer,  
Mely nékem annyi kint adott;  
S a szerelemnek poharából  
Keserű könnyel itatott.”

Hát igen, a szerelemnek köszönhetjük azokat a szép költeményeket, amelyeket „Charlotte dalai” címmel ideáljához: Reviczky Saroltához írt és köszönhette Darmay is az ő költői hírnevének növekedését, de egyúttal már addig is kényes helyzetének újabb súlyosbodását!

Arról, hogy megházasodhasson, vagy legalább hogy ideálját feleségül vehesse, szó sem lehetett. Költeményeit Tóth Kálmán, Szemere Miklós, Szabó Endre, Ábrányi Emil nagyon dicsérték, de családi tűzhelyet nem lehetett rájuk alapítani. Hivatalba lépni pedig sértette önérzetét, hiszen ez úgy tűnt fel előtte, mint a beismerése annak, *hogy ő maga sem bízik magában!...* Lett volna egy közép megoldás: ha szüleinek valamelyik birtokába beleült volna gazdálkodni, ami mellett írhatott volna is. Ez azonban szóba sem jöhetett: szüleinek birtokai sógorának voltak már bérbe adva.

Mit lehetett hát tenni? ... Darmay legkevésbé tudott erre feleletet adni!

„Lelkem gyűlöli a reményt már  
S a józanságtól didereg” ...

Így felelt erre a kérdésre, s bele enged látni a lelkébe, amikor ezt mondja:

„Ah! lelkem egy haldokló, fáradt hattyú,  
Mely végdalát már elénekelé,  
És most a mámor rózsás habjain száll  
Az elmúlásnak partjai felé” ...

A többi az ő rövid életéből már jóformán nem is fontos, hiszen ő maga mondja;

„Nem az a kérdés: meddig éltünk?  
Hanem hogy mennyit szenvedénk” ...

Ő pedig sokat szenvedhetett:

„Öreg, bús hangszer, szívem hallod,  
Miért nem adsz már többé hangot?  
Szép, édes hangot húrjaidról,  
Óh legalább csak egyszer,  
Szakadna bár utána ketté  
A húr s vele a hangszer” ...

A szenvedést csak növeli az a tudat, amit így fejez ki:

„Nem én törpe, amelyben születtem:  
A kor hitvány és átkozott!”

És így jut lépésről-lépésre a gondolathoz:

„Meghalni, ah! mily méla ábránd  
Lepett meg titkosan” ...

És csakugyan! Darmay, akit a kistermetű Szemere hatalmas vállalai miatt óriásnak szokott nevezni, nincs is még 27 éves és egyszerre csak — szívbajt kap.

Még egy utolsó fellobbanása az életkedvnek, hogy az 1877. év nyarán a Balatonhoz megy üdülésre és az utolsó szikrája a hamu alatt pislákoló szerelemnek, hogy még egy elragadó szépségű költeményt ír régi ideáljához, aki az ő kérelmére is már évek óta Ambrózy Nándor felesége volt, azután orvosa tanácsára 1878 január hó végén Pest-ről hazamegy — meghalni.

Haza? Nem, — mintha holtig elkísérte volna a nagyapai átok azt a szerencsétlen fiatal embert, ő igazán haza sem mehetett már, mert szülei időközben Lasztóczról visszamentek Kozmára lakni s egy fedél alatt laktak vejükkel, akivel Darmay haragban volt.

Valamikor valami csekélységen vesztek össze, legalább most igazán kibékülhettek volna, de egyikük sem akart engedni, hát haragban maradtak, A hét szobás lakást két részre osztották tehát s kijelölték a küszöböt, amelynél a két sógorra nézve „lélek az ajtón se be, se ki”.

A naponta lázzal küzködő, de mégis feljáró Darmay, aki 27 éves létére már úgy nézett ki, mint egy aggastyán, a neki kijelölt három szobában úgy járt-kelt, mint a ketrecbejárt sebzett oroszlán!

„No majd ha tavasz lesz!” gondolhatta, ... de hol volt még a tavasz! ... Márciusban aztán csakugyan kicsalta a tavaszi nap a szobából a lázas Darmayt, de meghült és mindössze 36 órai fekvés után március 28-án meg is halt.

Ötven és egynéhány éve ennek s vájjon ki emlékszik még ma a Darmay nevére! Pedig Szabó Endre valamikor azt írta róla, hogy „a kortársak között a legeredetibb, legközvetlenebb, lehangulatósabb lyrikus volt” — Szemere Miklóst annyira elragadta egyszer Darmaynak egy verse, hogy annak szerzőségét — ha az ilyen lehetséges volna — kész lett volna 500 forintért a maga részére megvásárolni, — Ábrányi Emil pedig a Darmaynak 1912-ben Darmán állított emléktábla leleplezésekor ilyen szavakkal fordult Darmay felidézett szelleméhez: „ha valaki akad majd, aki összegyűjti és a nemzet rendelkezésére bocsátja mindazt, amit a szíveből valaha elsóhajtottál, ámulva fogja látni a

világ, hogy Petőfi fanatikus tüze szikrázott benned, amikor a szabadságról énekeltél, — hogy kora haláloed sejtelmével gyönyörű verseket írtál a hervadásról, s ezek közül néhányat büszkén állítunk be a világirodalom legszebb harmóniái közé.”